

ADVANCES IN FORENSIC PSYCHOLOGY IN THE LAST FIVE YEARS

Alicja CZEREDERECKA, Ewa WACH

Institute of Forensic Research, Kraków, Poland

Abstract

The article focuses on ethical and methodological problems in the work of expert psychologist and on the standards of opinion giving, and then it presents the most important directions of the development in various branches of forensic psychology. The first issue raised is the ethical dimension of the work of the psychologist, who, as an expert witness, is forced to combine the somewhat divergent expectations of the law and psychology. Presented here are the solutions worked out in recent years in the United States, general standards of diagnosis suggested in 2014 by the Polish Psychological Association, and the original concept of the evidence evaluation criteria from a psychological opinion referring to law in Poland. Particular attention is paid to the scientific value of the research methods used in psychological diagnosis for courts. Then the article presents the problem of giving psychological opinions in family cases, which has become a source of strong controversy in recent years, but is now becoming appreciated and is the subject of studies and research. Shown are the most important dilemmas in this area, and some suggestions for solutions to them, as well as those issues which still remain unresolved. The section on the progress of the psychological evaluation in criminal cases focuses on advances due to changes and amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure. Attention is mainly focused on problems arising from the extension of privileges for witnesses-victims, interrogation in friendly conditions, and in the presence of a psychologist, not only for the interrogation of children, but also of adults. In new criminal laws the involvement of the possibility of using telecommunications networks or information and communication systems (ICT) to commit sexual crimes, persistent harassment and bullying (stalking) have increased the expectations on psychologists to speak about the emotional state of those interviewed based on recordings of their voices. The article mentions the pitfalls of giving opinions in such situations. An increasing number of psychological opinions also concern the assessment of the influence on certain persons' behaviour of others and the contribution to their suicide (mental and physical abuse, mobbing), a psychological evaluation of suspects' and defendants' explanations, as well as the assessment of the risk of recidivism in sexual crimes. The problems associated with issuing opinions on these matters have been the subject of research programs carried out by the staff of the Department of Forensic Psychology of the Institute of Forensic Research (IFR).

Key words

Ethical and methodological problems of forensic psychology; Evidence evaluation criteria; Giving opinions in family cases; Giving opinions in criminal cases; Interrogation of victims and suspects; The causes of suicide.

Received 2 October 2014; accepted 13 November 2014

1. Ethical and methodological problems and the standards of giving opinions

The operation of forensic psychology in contact with the law and the dependence on its regulations raises various dilemmas, and even conflicts, incomparable to those faced by representatives of other sub-

disciplines of applied psychology. Otto and Ogloff (2014) indicate, inter alia, the following sources of these tensions:

1. psychology emphasises creativity, creating new models and methods; the law refers to established rules (precedents);
2. psychology is empirical; the law is hierarchical;

3. psychology is descriptive (describes the behaviour that appears); the law is prescriptive (telling people how they should behave);
4. psychology refers to the probability; the law – to certainty;
5. psychology is proactive; the law is reactive;
6. psychology is academic; the law is based on operationalisation.

It raises ethical problems, and hence the need to work out appropriate rules, violation of which can result in a reprimand, loss of membership of learned societies, suspension or deprivation of the license authorising the performance of a specific function.

In the United States, regardless of the ethical guidelines applied to every psychologist (modifications from 2002 and 2010), as many as four separate codes have been developed that may apply to forensic psychologists (the first three from 2010 and 2013, the last from 2012 and 2013):

1. applicable to all representatives of the discipline;
2. concerning the assessment of child custody and proceedings in family cases;
3. relating to the practice of coordinators-parents;
4. addressed to the assessment of child protection issues.

Similar rules apply in Australia and New Zealand.

In Poland, overriding is the role of *Code of professional ethics for the psychologist* (2005), but there are no specific recommendations for forensic psychologists. Also, the literature on these issues is still of marginal significance, and raising ethical issues in conflict with the legal context is rarely understood by lawyers both in academic discourse and in the courtroom. Therefore, we often have to use other arguments, such as methodological ones. An example would be the lively discussion that has developed around the issue of sharing raw data from examinations by psychologists. This was led by Alicja Czerederecka and Józef K. Gierowski during the scientific conference *Psychology and the law. Theory and practice at the beginning of the 21st century*, and resulted in two chapters in the post-conference materials. These authors, in cooperation with Lech K. Paprzycki (Czerederecka, Gierowski, Paprzycki, 2014), first presented the idea that sharing raw results is unethical, because it entails the risk of manipulation and false, selective interpretation of the materials by parties in lawsuits and focus on moral judgment and/or the stigmatising of the subject. The authors exposed the pointlessness and uselessness of making such materials available to laymen, indicating that their interpretation requires specialised knowledge based not only on a university degree in psychology, but also on experience, and sometimes

on many years of training in using particular methods. They postulated that in case of doubt the court should consult other professionals and make the raw materials available to them to verify. The opposite thesis was presented in the conference discussion, and was then developed in a separate chapter by Jerzy Gurgul. He argued that “the foundations of free assessment of evidence” should not be limited for courts that should act as professional partner in giving expert opinions and take an independent stance on his/her evaluations, and the moral dilemmas “allegedly experienced” by the psychologist are overly exposed (Gurgul, 2014).

This means that we should look carefully at the methodological issues that become the basis for verifying the probative value of an expert psychologist’s opinion. These have already been given some space in another text (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009), but since then they have become the subject of further analyses, studies and attempts at practical application by the Department of Forensic Psychology of the Institute of Forensic Research (IFR), the topic is worth developing.

The changes in the rules for criminal proceedings (and partly also in civil) in Poland place an increasing emphasis on the right to a fair hearing, which entails raising objections more frequently to the effects of expert work. So far, this has not been followed by statutory regulation of expert work, or even a desire to clarify the requirements for their opinions. In this area, Polish legislation is not very precise, and the literature commenting on it is not widely known among lawyers.

The starting point for the evaluation of the expert opinion is article 201 of the Code of Criminal Procedure, which states: “If the opinion is incomplete or unclear, or if there is a contradiction in the opinion itself, or between different opinions in the same court case, you can again call the same experts or appoint others”. Its counterpart in the Code of Civil Procedure is article 286, which is even more enigmatic (does not define specific criteria): “The court may request an oral opinion previously submitted in writing and, if necessary, ask for a second opinion from the same or other experts”.

Consequently, the authors of formulated allegations in civil proceedings, by analogy with legal provisions, also point to “incompleteness”, “vagueness” or internal “contradictions” in opinions, or to the difference between individual assessments of the specific problem. Gaberle most fully explains how we should understand these three concepts (2010). However, even such a clarification is only the general direction of evidence evaluation from an expert opinion.

The literature also cites references to the judgments of the Supreme Court (Wójcikiewicz, 2007), and even to American tradition (Czerederecka, 2006, 2013; Gierowski Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009), stipulating that the latter can only provide auxiliary guidance as they are formulated for a different (Anglo-Saxon, not continental) legal system.

Regardless of the criteria used by the law, expert psychologists – especially from the US, operating in an Anglo-Saxon adversarial legal system based on precedents – has stressed the need to work out separate guidelines for their branch of science for years. An important source for research have become: indications of the imprecision of diagnostic methods used, difficulty in explaining the rules for interpretation of these methods (also related is the abovementioned issue of raw results) to non-specialists, and, in the vast majority of cases, the need for inferences from the subject's current situation and related behaviour, but retrospective or predictive, which complicates the task. The development of transparent methodological criteria can be of significant help in monitoring their own research and findings, and when presenting arguments that should defend such an opinion in court. In the American forensic psychology literature, the guidelines developed by Heilbrun and the hybrid model by Marlowe are the most frequently cited (Czerederecka, 2006, 2013; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009). These partly follow the criteria used in US courts (especially Daubert's criteria), but also refer to the specific nature of the methods used by psychology (for example, emphasising the role of the subject's individual reaction), and to the ethical rules for psychologists (for example, non-infringement of the subject).

The IFR worked out the first proposal for Polish psychological criteria of evidence evaluation from an opinion. The first version was introduced 10 years ago and published in 2006, initially in order to demonstrate the scientific value of the Rorschach Test according to the Exner system, very popular in the United States, but little known and regarded as a controversial tool in the Polish scientific community (Czerederecka, 2006) among others. In recent years, after making minor modifications, they successfully managed to apply these criteria to evidence evaluation, not only in relation to individual tools, but to the psychological opinion as a whole (Czerederecka, 2013, 2013d, 2014). Subsequent attempts to apply the criteria in practice – to assess the content value of contested opinions on family cases carried out on behalf of the court – led the author to introduce further specific adjustments, as reflected in the latest publication (Czerederecka, 2014). The current version of the criteria is as follows:

1. uniformity and transparency;
2. inclusion of modern scientific knowledge;
3. usefulness and utility of the methods and the contents of the opinion to resolve the problem formulated in the decisions of judicial body;
4. meet the basic criteria of psychometrics: reliability and accuracy;
5. intersubjective verifiability (objectivity);
6. elimination of artefacts by obtaining a nonexclusive results based on the same or different methods;
7. appropriate preparation of psychologists to speak in the required field, and to use the techniques chosen by them;
8. distinguish between hypotheses and conclusions, but try not to succumb to excessive caution in interpretation;
9. intersubjective communicativeness;
10. recommendation of method change or re-examination in case of doubt.

These criteria again turned out very helpful in assessing the scientific value of the Rorschach Test, when in 2012 the group calling themselves the Polish Sceptics Club prepared a major media campaign directed against the use of projection methods in psychological diagnosis. The campaign, entitled *Psychology is a science, not magic*, focused mainly on the Rorschach Test and its alleged inadequacy, and even harm for the purposes of psychological opinions. For this purpose they also used opinion-forming mass media, for example: *Polityka* (Rotkiewicz, 2009) and the radio station "Trójka", and they involved some academics, including several well-known and respected psychologists. Participants in this campaign wanted to ridicule and discredit the Rorschach Test completely in public opinion, using simplified, distorted, and even false arguments about the outdated nature of this method, "reading coffee grounds", and the fact that experts draw conclusions about specific acts by a subject (including criminal acts, for example harassment) based on the content of the protocols for this test. The protest from Polish Psychological Association members achieved no results. Only in response to an open letter by Katarzyna Stemplewska-Żakowicz and Bartosz Szymczyk were there some elements of substantive discussion on the part of the authors of the campaign. They acknowledged in this document that they aimed to demonstrate the worthlessness of the projection test of the best-documented psychometric value, and at the same time they disparaged all other methods of projection (Śliwierski, Witkowski, 2012). A constructive consequence of this action was the fact that psychologists engaged in the diagnosis became involved in or-

ganising issues connected with tools used in psychology. The Commission for Psychological Tests of the Scientific Committee of the Polish Academy of Sciences and the National Section of Psychological Diagnosis of the Polish Psychological Association came into being. An important achievement of the latter was (after consultation with diagnosticians from various psychology subdisciplines) *Standards of psychological diagnosis*. This was passed on 21st June 2014 and is currently the basic point of reference in the work of all practising psychologists.

The Section of Forensic Psychology of the Polish Psychological Association and the Department of Forensic Psychology of the IFR organised a scientific conference entitled *The terms of use of projection methods in psychological diagnosis for courts*. This resulted in the publication of nine articles on various aspects of diagnosis in judicial evaluation, above all, the scientific value of each projection method, including the Rorschach Test according to the Exner system, TAT, and the Drawing of the Human Figure. Among these methods, those indicated as lacking scientific value were Koch's Tree Test, the Lüscher Test, and some methods of drawing interpretation. One very important result of the conference was also the decision by the Testing Laboratory of the Polish Psychological Association to undertake work on Polish standardisation and validation of the Rorschach Test using the Exner system. This project commenced in early 2013. A 50-hour training course was organised for 20 people with some experience in using this version of the test, who then conducted standardisation studies on 379 subjects. They also obtained the protocols of five clinical groups. The signatures of the collected protocols were verified, and now the statistical studies of the results are being carried out. Alicja Czerederecka supervises the content, and Aleksandra Jakubowska, Joanna Stańczak and Emilia Wrocławska-Warchała are responsible for the development of statistical analyses. Project completion is expected at the turn of 2016.

2. Family issues

Giving opinions in family cases has a relatively short tradition, in comparison with the activities of expert witness psychologists in cases of alleged perpetrators and witnesses in criminal proceedings, even in cases involving juveniles who come into conflict with the law. The involvement of forensic psychologists in matters related to the family is closely connected with regulations concerning the rights of the child and the appearance of the concept of child welfare (that is in

English "the best interest of the child") and, except for precedents, dating back to the 1970s. Their role was quickly recognised and the court began to attach great significance to the information contained in opinions issued by psychologists. However, only in recent years has increased interest been brought to bear on research in this field and on the specific nature of working with people involved in situations connected with divorce; there is also more literature on the standards for opinions. There is no doubt that the social and moral changes related to the structure of the family and the understanding of the roles of its members have a significant impact on the heavy workload of those psychologists working with people involved in the legal regulation of family issues (Czerederecka, Gierowski, 2005).

It is worth referring here to the American tradition that somewhat precede Polish achievements in the implementation of standards for psychologists. There, the seriousness of the problems of psychologists working with families involved in the divorce process and parental regulation and contacts with children were appreciated and recognized; in recent years, this has resulted in at least three ethical codes for psychologists working in this field (mentioned in the first part of this text). For the first time, a comprehensive chapter on this subject was included in the most recent edition of the forensic psychology handbook from 2014 (Weiner, Otto, 2014).

The uniqueness and exceptionality of court opinions concerning family issues related to civil proceedings has substantial bases:

1. they require the testing of several people and exploration of the relationship between them;
2. the diagnosis requires knowledge of many psychology subdisciplines (educational, developmental, specific nature of child development in a broken family and the relationships with family members, marital crisis, clinical psychology etc.);
3. the need for experience in working both with adults and children;
4. the necessity of knowing and adapting to applicable regulations;
5. also the need for knowledge about institutions and professionals working with the dysfunctional family.

There are also ethical problems connected with the fact that caregivers involved in family cases reveal very strong, stiffened defensive reactions resulting from:

- their involvement in the crisis situation after the separation, and the accompanying poor insight into

their own problems, a strong focus on themselves and on protecting their privacy and dignity;

- their conviction of their own rights to unrestricted freedom in deciding how to bring up children.

This causes rigid attitudes among parents, recognising their own needs as the needs of their children, denying the usefulness of changing of their own behaviour, assigning blame and responsibility for failure to those who do not share their attitudes, and this creates strong tension between the parents and the court and its representatives (experts are included in this circle). To keep their very distance from such a difficult situation is a great challenge for experts, let alone to propose a solution that would protect children from parental manifestations of emotional abuse (engaging in coalitions against the other guardian, making the child mentally dependent on them, instilling their own attitudes and beliefs in him/her). An additional argument and a source of self-esteem on the part of fathers is that they have a much greater interest in active participation in the education of their children than average fathers, who still prefer to provide children only with financial basis and entertainment and participate in some educational decisions.

Similar attitudes are often characteristic for parents who do not survive the crisis of separation, but are involved in litigation concerning the restriction or deprivation of parental authority in connection with allegations of abusing or ignoring children's rights. They cite the rights of individuals to realise their attitudes and philosophical or religious beliefs, etc., which they believe entitles them to use corporal punishment on children and force them to have certain attitudes and behaviours in order to shape the desired patterns. At the same time they do not see the destructive consequences of their interactions, seeking the sources of child developmental disorders in external factors.

The last few years have seen an increase in the activity of associations to protect fathers' rights. In Poland, there are currently a dozen such associations. Most of these are focused on demonstrating irregularities in the work of the judiciary: they propose changes in legislation, offer consulting services in individual court cases, conduct media information campaigns, and protest individually and collectively to the Minister of Justice and other state authorities against decisions which in their opinion discriminate against fathers.

A large part of their activity is directed against expert psychologists and pedagogues giving their opinions in family cases. There were initiatives to close diagnostic and consultation centres as institutions that give their opinions groundlessly, because according to

the Regulation of the Minister of Justice on 3rd of August 2001 this does not fall within the scope of their activities. Recognition of this legal loophole has forced action to be taken to change the laws governing the operation of these centres. However, despite drawing up several valuable propositions (an IFR representative participated as an expert in a meeting of the Family Law Codification Commission by the Ombudsman for Children), until now no such law has been implemented. As a result, family consultation and diagnostic centres (and there are more than fifty of them), which *de facto* are the main institution giving opinions on family cases in Poland, have continued to issue opinions in this area on behalf of courts manoeuvring to fit within the existing regulations. And fathers have put forward further arguments suggesting the harmfulness of centre activity and the need to close them. In their view these centres, guided by gender discrimination, issue unreliable opinions without any scientific value (Czerederecka 2013b, 2013c). Representatives and advocates of fathers' rights propound that giving opinions in this field should be completely abandoned or, if necessary, consulted with experts from their list, and preferably, a change in the law that would allow for the appointment of private experts designated by the parties in the case.

The precedents for inclusion into case files of reviews by psychologists employed privately by parents raise serious concerns about adopting such a solution. These people often do not have legal knowledge or do not know the context of the family involvement in the lawsuit, and also do not meet the other substantive and ethical conditions listed above (necessary for giving opinions in family cases). They frequently confuse the opinion of an expert witness with the role of a consultant, and even with that of a spokesperson for the parent who hired them. At the same time the lack of a legal act on expert witnesses and implementing regulations for the Act on the Psychologist Profession, and because these persons are not members of Polish Psychological Association, they cannot be brought to justice for ethical offences. The use of the methodological criteria reviewed in the first part of this article creates the possibility of rational assessment of their opinions. Despite the objections raised against family consultation and diagnostic centres, representatives of the judiciary see no grounds for closing them. Arguments for keeping the institutions are: qualified and experienced staff, specified labour standards, preparation of opinions by a team of two and – contrary to the allegations – the possibility of making inspections (every opinion is signed by the head of the centre) and supervision by superior institutions. Previous studies

have also not confirmed allegations of discrimination against fathers (Cyl-Szoltys, Szeptuch, 2013; Czerederecka, 2013b). However, further studies of the centres' work are recommended, as well as modifications to existing labour standards, and, above all, a shift in focus from quantitative requirements (imposed "standards" regarding the number of completed reviews) to qualitative (Czerederecka, 2013b, 2013c). The analysis of opinions that were questioned by the Polish Psychological Association in recent years shows that in many places they do not meet the evidence evaluation criteria.

Further objections raised against opinions in family cases and formulated by fathers' groups and associated experts (for example psychologists) concern essential substantive issues. They point out the groundlessness of personality tests (especially those using projection methods), unauthorised assessment of educational competence by experts, and their interference in the educational process. They try to show that by their actions the experts violate parental personal freedom and try to impose styles of parenting on them contrary to their views.

These charges are not defensible. If experts are to draw up opinions in such complex matters, in addition to meeting frequently with parents of comparable educational competence and willing to commit similar educational mistakes, and the inference is of prognostic nature (concerning predicting optimal conditions for the child's development), they must analyse the available material as closely as possible. This involves interference in the personal lives of parents, but it serves the best interests of the child which are violated by these parents. It is clear that psychologists have the right to impose or to criticise the beliefs of parents, but if in its name (or rather under its guise) the child suffers, psychologists should take action to protect child welfare.

The standards for giving psychological opinions in family cases proposed by the staff of the Department of Forensic Psychology of the IFR (Czerederecka, 2010, 2014) are consistent with the recommendations contained in the American literature in this field (Ackerman, 2006; Stahl, 2014) and with the *Standards of diagnosis* formulated in Poland in 2014. This concerns the areas of diagnosis, research preparation and testing, elaborating the results, and giving opinions, as well as specific issues such as the use of the Rorschach Test according to the Exner system for the diagnosis of parents' personalities (Czerederecka, 2013d; Stahl, 2014, p. 157). It should be emphasised that research conducted on parents' mental dispositions connected with educational competencies at the IFR (Czeder-

ecka, 2010) is unique (not yet reported in the literature). Also, thanks to *The scale of behavioural indicators for educational competence* (Czerederecka, 2009, 2010) constructed for the purpose of this research, the collected information can be characterised and evaluated, not just by relying on parental declarations in the educational attitudes questionnaires. Carrying out validation studies of this scale would also allow quantitative measurements in the future.

Despite the obvious progress on giving opinions in family cases, several key issues remain unresolved. So far, a model of proceeding which would allow implementing the recommendations of correction towards persons involved in family court cases in a trouble-free way has not been devised. In the event of severe disputes, the parties concentrate almost exclusively on proving their rightness, not taking account of the cost borne by their children and not seeing the need for changes in their own behaviour. Thus, the main challenge for forensic psychology in this regard is to find appropriate forms of assistance: to the family in adapting to the crisis resulting from its breakdown, to parents in noticing the situation from the perspective of the developmental needs of their children, and to children in identifying and pointing out the limits of interference into their mental life (as children are taught about physical intimacy delimitation). It is essential for psychologists to be more interested in research on decision-making by judicial staff in family cases, in recognising signs of mental violence against children (for example parental alienation), in improving research tools used in the diagnosis of the family, and in a number of other phenomena associated with this field.

3. Criminal cases

3.1 The questioning of minor witnesses-victims – the participation of the psychologist, the analysis of audiovisual recordings

The changes that have occurred in recent years in opinions for criminal cases are mainly the result of the amendment of existing provisions of the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure or the introduction of new provisions. These widen the scope of the current problems of psychological research for the judiciary.

The changes in the examination of witnesses, resulting from the extension of the provisions of Article 185 of the Criminal Procedure Code, are particularly important. Although subsections "a" and "b" of this

Article, which mention the obligatory participation of a psychologist during the examination of a child victim (in cases against sexual freedom, morality, family and care, and other crimes committed with the use of violence and unlawful threats) and the obligation to record the interrogation for later replay in the courtroom instead of another child interview, as well as the interrogation of the child under safe, appropriate, and friendly conditions have been in force since 2005 (*Standards...*, 2011; Wesołowska, 2004), in practice there were problems with it in subsequent years. Some of these are even unresolved to this day, for instance, the scope of expert psychologist participation in the interrogation of a witness. In practice, this is treated quite randomly: from the expectation that the psychologist alone will lead the entire operation, including care to comply with legal procedures (for example to inform the witness of his rights and obligations) – and the judge will not even be present in the interrogation room at that time – to reduce his role to that of a passive observer only. Each of these situations has its negative consequences, finally borne by the witness. A psychologist is not a specialist in the field of legal procedures so it is possible for him/her to make many formal mistakes, resulting in questioning the whole hearing and therefore a basis for repeating this step. On the other hand, the expectation of only passive participation in the interrogation by the psychologist in order to complete the formalities questions the usefulness of their participation in the activity at all (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2013). According to judges talking of their negative attitudes towards interviewing child victims, these are primarily associated with their doubts about their ability to establish proper contact with the child and ask him/her “difficult” questions in a manner appropriate to his/her mental capabilities, yet without increasing the negative effects of the trauma suffered during the narrated event. The position taken by the staff of the Department of Forensic Psychology of the IFR on psychologist participation in the interrogation of a witness presupposes in the first place a collaboration between the judge and the psychologist, undertaken before the hearing of the child, in order to avoid misunderstandings during and to effectively use the psychologist’s capabilities and competence. Most optimally, it is considered that carrying out, even before the hearing, a psychological examination of the young witness, or at least obtaining basic information from caregivers about the current life situation and mental state of the child. This enables anticipation of specific reactions from the child that may occur during the interrogation. A psychologist should submit this information and the resulting sug-

gestions as to how to interview the child to the judge to be taken into account when planning and conducting operations. The usefulness of such a range of activities for an expert during witness examination was verified in practice. It cannot be completely excluded that in certain specific, particularly complex situations, for example due to the mental state of the child, the psychologist will be the main person asking the child questions. This does not mean, however, that the psychologist is a substitute judge, taking on his/her role and powers. The judge is the only person responsible for the conduct of the hearing, and when exceptionally, for example, as a result of the child reaction, he/she decides to leave the interview room leaving the child and the psychologist alone, he/she cannot lose control over this activity. This is only possible in rooms that are equipped with adequate technical equipment to enable not only recording the interview, but also constant visual and auditory contact between the judge and the expert who remains with the child. Moreover, if the expert must interrogate the child independently, he/she shouldn’t be the only person to later issue an opinion on the evidence obtained. This is not to increase the number of unwanted persons in contact with the child during the judicial proceedings, but to maximise the objectivity of the witness’ statement. The person that was at first directly involved in the act of interrogation, and then, during the development of opinion on the testimony, analysed audiovisual recordings of it, will encounter more difficulties examining the situation from a distance and making an objective assessment of the influence of his/her verbal and non-verbal reactions to the child – important factors for assessing the credibility of the testimony. Although this postulate is usually implemented in the practice of the Department of Forensic Psychology of the IFR in connection with the informally adopted principle of giving opinions by at least two psychologists, there is a problem when it comes to opinions from other centres or individual experts. There is specialised training, useful for reducing judges’ uncertainty of their interrogation skills with child witnesses. In recent years, experts of the Department of Forensic Psychology of the IFR have ever more frequently given classes to members of the judiciary on practical methods for organising and conducting interviews with the victim; during these classes they advise how to formulate questions adjusted to the age and abilities of the witness and sensitise the interrogators to the child’s mental needs so they can react flexibly and appropriately to them.

The result of the practical use of the provisions of Article 185b of the Code of Criminal Procedure is also the growing number of cases directed to the IFR in

which the client expects that interrogation experts will assess the psychological reliability of the testimony based on the audiovisual recording of the child witness examination. This brings about more circumstances that are worth mentioning. First of all, it should be noted that the supplementing the protocol of the witness testimony with the audiovisual record of the interrogation significantly contributes to improving the quality of assessment; however, it also requires from the psychological experts additional training in the analysis of recorded material, especially the ability to perceive to interpret mutual non-verbal messages between the participants (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2011). It should also be emphasised that the opportunity to observe the behaviour of the witness during the interrogation is indeed very important and has been postulated for years by forensic psychologists, but is only one of the elements of the psychological evaluation of the testimony. Expressing an opinion about witness testimony solely on the basis of recording of his interrogation makes the psychological opinion even more incomplete than speaking about the witness testimony purely on the basis of the psychologist's participation in the hearing. Moreover, particularly in the initial period after the aforementioned regulation came into effect, the quality of the recordings was so low that often, despite the assistance of computer laboratory and phonoscopy experts, it was not possible to hear the child's speech at all. Other technical problems arose for example from the wrong camera settings in the interrogation room, for that the witness was invisible, blocked by other people, or only the witness was visible and there was no opportunity to observe the behaviour of the people asking the questions (their facial expressions, gestures, etc.). Systematic cooperation of experts with clients and paying attention to these difficulties has contributed to their gradual decrease.

Another problem that developed in connection with the reduction in the number of child victim interrogations is a significant increase in the amount of commissioned psychological research. It should be emphasised that no psychological testing for forensic purposes is emotionally indifferent for the persons concerned. Exposing victims, especially minors, to further testing, and thus to the necessity of returning to the negative experiences of the case, may worsen the disturbances resulting from the violence experienced, and be interpreted by them as a sign of distrust of their statement. Multiple participations in testing also cause a sense of overload and fatigue and can cause negative reactions.

As is apparent from the experience of the staff of the Department of Forensic Psychology of the IFR,

the reasons to seek further psychological opinions are not always justified. Special doubts arise in situations where psychological opinions issued during proceedings meet the basic requirements of formal and substantive nature (Czerederecka, 2013, Doda, Gaberle, 1995), but the judicial body, most commonly as a result of requests from concerned parties for whom the opinion is unfavourable, decides to consult further. In those cases where expert opinion is incomplete, contradictory or includes incomprehensible terms and arguments, the same expert should supplement his opinion in order to clarify the doubts. This creates an opportunity to respond to the questions of the body commissioning the opinion and interested persons without the need for further testing of the witness. If, however, such testing turns out essential to complement the opinion, it is important for the witness, especially children, that he/she will meet the person already known and the meeting will occur in a place which is not completely foreign to him/her. This gives a chance to minimise his/her negative experiences resulting from the re-examination in connection with the same case and the possibility of obtaining more relevant information for the case. In the case of child witnesses, expert suggestions directed to the court to refrain from further psychological research are also justified by the regularities of children's mental development. For example, if the incident being the subject of legal proceedings took place a few years earlier, it is highly likely that the authentic memories of this event will have been obliterated and replaced by more and more serious distortion. As a result, new material obtained by experts may be completely unsuitable for the case.

3.2 The questioning of the victims aged 15 and over

Except for the abovementioned problems that have occurred in recent years in the practice of giving opinions in connection with changes in legislation relating to the interviewing of child victims, during formal and informal meetings with employees of the judiciary, forensic psychologists have repeatedly pointed out the lack of regulation of "friendly" examination of young victims who were 15 at the time of the events. The analysis of the issues that were placed at the IFR shows that young victims who are over the age of absolute protection were interviewed at least three times (by the police, prosecutors, the court), and generally this minimum number of interviews was exceeded (there were even nine hearings in one case). We can recognise as some success, and also the success of experts from the IFR, the further amendments to the rules relating to

the interrogation conditions of these people as well. In 2014, Article 185 of the Code of Criminal Procedure was thus extended to sub- “c” and “d”. According to these, just as in the cases of child witnesses, the victim of any form of violence (sexual, physical) can only be interrogated once at a meeting organized by the court and registered by means of audiovisual equipment to be replayed later without the necessity for the victim’s participation. In these cases, the presence of a psychologist at the hearing is no longer mandatory; however, it is possible at the request of the persons conducting the case or the victims, and the latter also have the right to request that the psychologist is of the same sex as the witness.

3.3 Sexual offenses committed by means of a telecommunications network

Successive amendments in cases relating to sexual violence, introduced in June 2010, concern the use of information and communication systems (ICT), or telecommunications networks to commit crime (art. 200a of the Criminal Code; Gierowski Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009; Wojtasik, 2013). This includes getting in touch with potential victims in order to submit proposals for sexual intercourse, to undergo or perform another sexual act and aiming at implementation of the above using unlawful threats or exploiting the error or the inability to understand the situation properly. One of the problems becoming important in judicial opinions concerning these crimes is the reconstruction of the process of gradually winning the victim’s confidence by the perpetrator, making friends with him/her, seducing him/her via the Internet or telephone contacts. As a result, there is a situation where the victim of such activities “voluntarily” realises the offender’s expectations and not only does not protest against his proposals for various forms of sexual contact, but even initiates them, which the offender gives as arguments against accusations of committing crimes.

3.4 The assessment of persons’ mental status based on their voice recording

In recent years, there has been an increase in the numbers of court cases in which it is expected that experts express their opinion about the emotional state of persons based on voice recording. When undertaking such cases, we must inform our clients about the many limitations of these inferences. There is the undoubted influence of emotions on the state of tension or relaxation of the phonatory apparatus, the position of the larynx, respiratory depth, and thus changes in

sound, and we can conclude on the basis of the prosodic features of speech (that is the volume, tone, pitch of the voice, timbre, harmonics, vocal power and tempo, intonation, accent, rhythm, use of pauses, and fluent speaking) and the form and content of the statement, as well as the syntax, style of language (use of diminutives, exclamation, repeats, imperative sentences, vulgar language, metaphors, etc.). However, to speak about the emotional state of a particular person in a particular situation (registered in the recording), first of all we must take account of the fact that the expression of emotions depends on the mental characteristics of the individual, the basic characteristics of his/her personality (extroversion or introversion), the manner of disclosure of the emotions, excitability (temperament), the degree of verbalization, etc. So at first we should discover enduring personal characteristics and the most common ways of addressing and disclosing emotions in different situations in order to have a basis for any analysis of the response time of the event, which is the subject of interest of the justice system.

3.5 Perpetrators of serious crimes – explanations of the suspects and the defendants, the assessment of the risk of reoffending

Regarding other criminal cases where in recent years there have been some changes, it is worth mentioning the more frequent commissioning of psychological opinions of the explanations of suspects and those accused of serious crimes. Therefore, the Department of Forensic Psychology of the IFR undertook studies to ascertain the mechanisms underlying the distortions in explanations of perpetrators of murder and the motives for changes in their explanations. Based on these studies it was found, *inter alia*, that the number and the nature of changes in the explanations of the accused had no direct connection with the evaluation of their reliability made by the court. It was also found that the internal factors that correlated with the largest number of changes made in the explanations were: decreased levels of intellect, neurotic disturbances, low self-esteem, a tendency to submission and a tendency to fantasize. These properties affected the increased susceptibility to suggestion in the perpetrators. However, there was no connection between the number of changes in the perpetrators’ explanations and the prevalence of personality disorders a tendency to manipulation, and situational lies. Killers with such personality characteristics consistently upheld their side of the story, even when other evidence collected in the case undermined its credibility. The results of these studies

led to the formulation of practical guidelines, for example that when interrogating perpetrators with anxiety personalities the investigator should practice an appropriate interrogation strategy, free of coercion and suggestions, and with an emphasis on building positive contact, and minimise the number of interviews and the number of hearings. On the other hand, when interrogating perpetrators with psychopathic personality disorder, it is recommended to use a strategy which considers the mechanisms underlying their resistance (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2006).

Another problem with the offenders' examination by experts from the Department of Forensic Psychology of the IFR concerned predicting of the risk of reoffending in sexual crimes. In recent years, there has been tremendous progress in the field of this risk assessment. The analysis of the scales currently used in various countries for this evaluation (for example RISK Matrix 2000 SARN, ACUTE 2006) have shown that they can be adapted to Polish conditions and be useful in the practice of giving opinions for the court (Czerederecka, 2006, 2009). Moreover, based on the cases of sexual killings that were the subject of giving psychological opinions at the IFR, it was found that the results obtained using unstructured scales based on clinical data from the psychological research of the perpetrators are consistent with the results obtained using structured scales based on the actuarial data – if we carry out further more detailed personality examination and the circumstances of the commission of these acts by perpetrators (Craig, Browne 2007).

3.6 Suicide – the influence of other persons, stalking, harassment, cyberbullying

In cases involving suicide, when experts speak about the motivation for this deed, the problem is more often to determine whether the decision on suicide was caused by the behaviour of a person or group of persons, because of the risk of criminal liability for them. Therefore, studies were undertaken to determine (inter alia) the psychological indicators of third parties influence on the decision on suicide and useful guidelines for expert psychologists to analyse the data from files where there is a presumption of such an effect (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2013a, 2013b). The expert reports developed at the IFR show that those primarily punished for contributing to suicide are persons shown to have tormented victims. Such situations are regulated by Article 207 of the Criminal Code. The behaviour as described in Art. 190a of the Criminal Code § 1–3 (introduced in February of 2011) – “persistent harassment of another person or persons that

arouses a sense of danger justified by the circumstances or significantly violating of victim privacy” – can be treated as a variation of mental abuse. This behaviour may relate to strangers, known from public life, but in practice the victims are usually persons familiar to the culprit, most often ex-partners. The results of personality tests of stalking perpetrators and their relationship with the victim are useful in explaining their behaviour. These persons exhibit personality disorders (narcissism, borderline) and paranoid features. They demonstrate the need for domination, control and complete union with their partner, a tendency to manipulation, hostility, a frustrated need for intimacy, a tendency to emotional addiction, sudden changes in mood and emotional outbursts. The source of their problems is usually a strong fear of rejection stemming from childhood experiences of separation from the loved one, the feeling of being rejected and abandoned. Getting in touch with their partner they expect that he/she will satisfy their unrealised needs. At the same time the victims of such actions tend to be people with low self-esteem, initially even impressed by the interest of the future stalker; in fact it increases their self-esteem (Meloy, 1998). The relationship between the perpetrator and the victim of stalking is complicated and requires detailed discovery during the development of the opinion.

One of the forms of stalking is cyberstalking, or the torturing of the victim by text, emails, sending emails from the victim's account, impersonating him/her in chat rooms, distributing images, and using his/her image or other personal information. Also similar to this phenomenon is cyberbullying (or electronic aggression), that is the use of the violence in the form of persecution, harassment, intimidation and deriding the victim using electronic communication tools such as the Internet (email, social networking, discussion forums) and mobile phone (Wojtasik, 2013). So far, Polish criminal law does not contain a provision that would apply directly to cyberbullying, which does not mean total impunity for a person who commits such a deed. It is noteworthy that several provisions of the Criminal Code include these behaviours, for example Art. 190 (punishable threat), Art. 212 (defamation), Art. 216 (insult), Art. 265 (offences against the protection of information) or the previously mentioned Article 190a. In view of the fact that in recent years these phenomena have become more widespread, the Department of Forensic Psychology of the IFR has implemented a research programme on the psychological effects of cyberbullying. Because the phenomenon is much more common among young people, the IFR also analyses risk factors for suicide among children

and adolescents. The aim of this study is also to isolate protective factors, i.e. those which in specific cases may prevent suicides (Haś, Rajtar, 2013).

Other ill-treatment which can lead to suicide is described in the Labour Code, Art. 92 § 2–3. This defines harassment in the workplace, describing this phenomenon as the deed or the conduct on the employee or directed against the employee, consisting of persistent and prolonged harassment or intimidation intended to humiliate or ridicule, or isolate him/her from the team. The recognition of harassment and its effects in the form of for example loss of health gives the injured worker or their family the opportunity to claim financial compensation from the employer. It should also be considered whether the perpetrator of the harassment ought to bear criminal responsibility, for example for abuse, so for an action that meets the conditions described in art. 207 of the Criminal Code. Cases involving these issues have also been the subject of expert opinions from the Department of Forensic Psychology of the IFR in recent years.

3.7 Profiling an unknown perpetrator

The profiling of unknown perpetrators of serious crimes is still among the psychological opinions contracted for the purposes of the criminal process. It is the prosecutors and the police who are mainly interested in this. The increase in the number of police departments called “X Archives” that deal with unsolved murder cases from many years ago also contributes to increased expectations around determining the psychological profiles of offenders. Investigators from these departments, in addition to the use of new methods of forensic, toxicological and genetic tests which were not available at the time of the crime, also count on the possibility of obtaining psychological guidance in order to narrow the circle of suspects.

4. Conclusions

The above considerations show that the scope of cooperation between expert psychologists and judicial authorities is systematically expanding, and the quality of the opinions is becoming more and more verifiable. This is affected mainly by the development of psychology as a science, resulting for example in the introduction of new research tools, the improvement of existing methods, the development of criteria for assessing psychological opinions, increasing knowledge about the mechanisms of functioning of the perpetrators and their victims, and the risk factors for physical

and sexual violence. New problems that are arising now in civil and criminal cases (special knowledge of psychology can be useful in solving these) are also connected with general social changes (for example in the structure and functioning of the family) and the development and dissemination of new forms of interpersonal communication (Internet, mobile telephony, the prevalence of video recording). The solutions to certain problems require new legislation (for example the issue of disclosure of unprocessed, raw examination results to persons involved in a lawsuit), to resolve others, more effective popularisation of psychology among lawyers as well as knowledge of new legal solutions among psychologists may be useful.

References

1. Ackerman, M. J. (2006). *Clinician's guide to custody evaluation*. New York: John Wiley & Sons.
2. Andrzejewska, A. (2014). *Dzieci i młodzież w sieci zagrożenia realnych i wirtualnych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*. Warszawa: Difin.
3. Craig, L., Browne, K. (2007). Metody oceny ryzyka recydywy przestępstw seksualnych. *Dziecko Krzywdzone: Teoria, Badania, Praktyka*, 18, 20–40.
4. Cyl-Szołtys, A., Szeptuch, A. (2013). Analiza czynników decydujących o wnioskowaniu przez biegłych RODK-ów w kwestii powierzenia ojcom wykonywania władzy rodzicielskiej nad małoletnimi dziećmi. *Rodzina i Prawo*, 34, 28–39.
5. Czerederecka, A. (2006). *Test Rorschacha w psychologicznej ekspertyzie sądowej. Wykorzystanie systemu Exnera*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
6. Czerederecka, A. (2009). Behawioralne wyznaczniki kompetencji wychowawczych. (In) J. Stanik (ed.), *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności i zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania* (pp. 41–50). Warszawa: Comandor.
7. Czerederecka, A. (2010). *Rozwód a rywalizacja o opiekę nad dziećmi*. Warszawa: LexisNexis.
8. Czerederecka, A. (2013a). Evidence evaluation criteria for expert opinions prepared by psychologists. *Problems of Forensic Sciences*, 93, 333–350.
9. Czerederecka, A. (2013b). Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne na cenzurowanym. *Rodzina i Prawo*, 24, 17–27.
10. Czerederecka, A. (2013c). Rozstrzygnięcie o kwestiach związanych ze sprawowaniem władzy rodzicielskiej i uregulowaniem kontaktów z dziećmi – refleksje psychologa. *Rodzina i Prawo*, 26–27, 87–96.

11. Czerederecka, A. (2013d). The Rorschach Test according to the Exner system as a diagnostic tool in psychological expert opinions. *Problems of Forensic Sciences*, 93, 351–370.
12. Czerederecka, A. (2014). Kryteria oceny dowodu z opinii psychologicznych w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. (In) M. Filipiak, W. J. Paluchowski, M. Tarnowska, B. Zalewski (eds). *Profesjonalnie o diagnozie. Wybrane uwarunkowania i rozwiązania dla polskiego kontekstu praktyki*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
13. Czerederecka, A., Gierowski, J. K. (2005). Zmiany w polskiej rodzinie w latach 1989–2003 z perspektywy jej sytuacji prawnej. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 5–28.
14. Czerederecka, A., Gierowski, J. K., Paprzycki, L. K. (2014). Ujawnianie wyników surowych z badań psychologicznych. E. Habzda-Siwiek, J. Kabzińska (eds). *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką* (pp. 318–336). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
15. Doda, Z., Gaberle, A. (1995). *Dowody w procesie karnym*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC.
16. Gabrle, A. (2010). *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wolters Kluwer.
17. Gierowski, J. K., Jaśkiewicz-Obydzińska, T. (2009). Psychologia sądowa – aktualny stan i perspektywy. (In) M. Kała (ed.), *Postępy w naukach sądowych* (pp. 67–86). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
18. Gujska, B. (2013). Przemoc wobec dziecka w postaci jego izolacji od drugoplanowego rodzica jako przedmiot opiniowania psychologicznego w sprawach rodziców rywalizujących o opiekę nad dzieckiem i kontynuacja tej formy przemocy jako niezamierzony skutek niektórych strategii opiniodawczych – replika do artykułu Alicji Czeredereckiej „Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne na cenzurowanym”. *Rodzina i Prawo*, 26–27, 68–84.
19. Gurgul, J. (2014). Wybrane problemy relacji biegłego psychologa i praktyka. (In) E. Habzda-Siwiek, J. Kabzińska (eds.), *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką* (pp. 337–355). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
20. Haś, A., Rajtar, T. (2013). Czynniki ryzyka popełnienia samobójstwa przez osoby małoletnie. (In) J. Stojer-Polańska J., A. Biederman-Zaręba (eds.), *Samobójstwo. Stare problemy, nowe rozwiązania*. Kraków: Wydawnictwo Jak.
21. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2011). Pokrzywdzony w sali rozpraw – jak interpretować jego zeznania i jak zagwarantować należyłą ochronę jego praw. *Na Wokandzie*, 10, 5–8.
22. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2013a). Psycholog w niespecyficznym roli: odtwarzanie sylwetki samobójcy. *Na Wokandzie*, 3, 28–30.
23. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2006). Psychological expert opinions on statements and the rights of suspects and defendants. *Problems of Forensic Sciences*, 65, 13–23.
24. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E., (2013b). Rola osób z otoczenia w motywacji zamachów samobójczych. (In) J. Stojer-Polańska, A. Biederman-Zaręba (eds.), *Samobójstwo. Stare problemy, nowe rozwiązania*. Kraków: Wydawnictwo Jak.
25. Kodeks etyczny-zawodowy psychologa. (2005). Website: <http://ptp.org.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=29>.
26. Meloy, J. (1998). *The psychology of stalking*. San Diego: Academic Press.
27. Otto, R., Ogloff, J. (2014). Defining forensic psychology. (In) I. Weiner, R. Otto (eds.), *The handbook of forensic psychology* (pp. 35–56). Hoboken: John Wiley & Sons.
28. Podlewska, J., Trocha, O. (2012). Ochrona prawna małoletnich – kierunki przemian prawa i postępowania karnego, zagadnienia wybrane. *Dziecko Krzywdzone. Krzywdzenie dzieci*, 2(39), 133–149.
29. Podlewska, J., Trocha, O. (2010). Przesłuchania seksualne wobec dzieci – interwencja prawna. (In) M. Sajkowska (ed.). *Dziecko wykorzystywane seksualnie. Diagnoza, interwencja, pomoc psychologiczna*. Warszawa: Wydawnictwo FDN.
30. Rotkiewicz, M. (2009). Kleks na umyśle, *Polityka*, 9(2848), 27–29.
31. Śliwierski, A., Witkowski, T. (2012). *Jak odróżnić kąpiel od kąpieli? Odpowiedź na komentarz dotyczący kampanii „Psychologia to nauka, nie czary” napisany przez pracowników naukowych Uczelni Heleny Chodkowskiej w Warszawie*. (Website) <http://sceptycy.org/wp-content/uploads/2012/03/Odpowiedz-kSP.pdf>.
32. Stahl, P. (2014). Conducting child custody and parenting evaluations. (In) I. Weiner, R. Otto (eds.). *The handbook of forensic psychology* (pp. 137–170). Hoboken: John Wiley & Sons.
33. Standardy dotyczące przesłuchania małoletnich świadków w trybie art. 185a 185b kpk. (2011). *Dziecko Krzywdzone. Dzieci uczestniczące w procedurach karnych i cywilnych*. 10(2), 23–26.
34. Stukan, J. (2008). *Diagnoza ryzyka samobójstwa*, Kraków: Prometeusz.
35. Trocha, O. (2011). Praktyka przesłuchania dzieci w Polsce. *Dziecko Krzywdzone. Dzieci uczestniczące w procedurach karnych i cywilnych*. 10(2), 35–55.
36. Wach, E., Kowanetz, M. (2013). Obszary rozbieżności w kontaktach biegły – organ procesowy. (In) E. Habzda, J. Kabzińska (eds.). *Psychologia i prawo*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
37. Weiner, I., Otto R. (eds.). (2014). *The handbook of forensic psychology*. Hoboken: John Wiley & Sons.

38. Wesołowska, A. (2004). Zmiany kodyfikacji karnych w zakresie przepisów dotyczących ochrony prawnej małoletnich. *Dziecko Krzywdzone. Dziecko jako świadek w procedurach prawnych*, 3(1), 28–36.
39. Wójcikiewicz, J. (2007). Wstęp. (In) J. Wójcikiewicz (ed). *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane* (pp. 19–24). Warszawa: Wolters Kluwer.
40. Wojtasik, Ł. (ed.). (2013). *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*. Warszawa: Wydawnictwo FDN.

Corresponding author

Dr Alicja Czerederecka
Instytut Ekspertyz Sądowych
ul. Westerplatte 9
PL 31-033 Kraków
e-mail: aczerederecka@ies.gov.pl

POSTĘPY W PSYCHOLOGII SĄDOWEJ W OSTATNIM PIĘCIOLECIU

1. Problemy etyczne i metodologiczne oraz standardy opiniowania

Działanie psychologii sądowej na styku z prawem i uzależnienie od jego przepisów rodzi różne dylematy, a nawet konflikty, nieporównywalne z tymi, które napotyka przedstawiściele innych subdyscyplin psychologii stosowanej. Otto i Ogloff (2014) wskazują m.in. następujące źródła tych napięć:

1. psychologia kładzie nacisk na kreatywność, tworzenie nowych modeli i metod, prawo odwołuje się do ustalonych zasad (precedensów);
2. psychologia jest empiryczna, prawo – hierarchiczne;
3. psychologia jest deskryptywna (opisuje zachowanie, które się pojawia), prawo – preskryptywne (mówi ludziom, jak powinni się zachowywać);
4. psychologia odwołuje się do prawdopodobieństwa, prawo – do pewności;
5. psychologia jest proaktywna, prawo – reaktywne;
6. psychologia jest akademicka, prawo opiera się na operacjonalizacji.

To rodzi problemy etyczne, a co za tym idzie, potrzebę wypracowania odpowiednich reguł, których naruszenie może skutkować naganą, utratą członkostwa towarzystw naukowych, zawieszeniem lub pozbawieniem licencji uprawniającej do pełnienia określonej funkcji.

W Stanach Zjednoczonych, niezależnie od wskazówek etycznych obowiązujących wszystkich psychologów (modyfikacje z 2002 i 2010 r.), które pełnią nadrzędną funkcję, opracowano aż cztery odrębne kody, które mogą odnosić się do psychologów sądowych (trzy pierwsze z lat 2010 i 2013, ostatnia z 2012 i 2013 r.):

1. obowiązujące wszystkich przedstawicieli tej dyscypliny;
2. dotyczące oceny opieki nad dzieckiem i postępowania w sprawach rodzinnych;
3. odnoszące się do praktyki koordynatorów rodziców;
4. adresowane do oceny w sprawach ochrony dziecka.

Podobne zasady obowiązują w Australii i Nowej Zelandii.

W Polsce nadrzędną rolę pełni *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa* (2005), brak jednak szczegółowych zaleceń dla psychologów sądowych. Także literatura dotycząca tych kwestii nadal pełni marginalną rolę, a podnoszenie problemów etycznych pozostających w konflikcie z kontekstem prawnym rzadko spotyka się ze zrozumieniem prawników zarówno w dyskusjach akademickich, jak i na sali sądowej. Często trzeba zatem sięgać do innych argumentów, na przykład metodologicznych. Przykładem może być żywa dyskusja, która rozwinęła się wokół kwestii udostępniania przez psycho-

logów tzw. surowych materiałów z przeprowadzonych przez nich badań. Została ona podjęta przez Alicję Czere-derecką i Józefa K. Gierowskiego na konferencji naukowej *Psychologia i prawo. Teoria i praktyka u progu XXI wieku*, a zaowocowała dwoma rozdziałami w książce gromadzącej materiały z tejże konferencji. Wymienieni autorzy we współpracy z Lechem K. Paprzyckim (Czere-derecka, Gierowski, Paprzycki, 2014) przedstawili tezę, że udostępnianie wyników surowych jest nieetyczne, gdyż pociąga za sobą ryzyko manipulowania i fałszywego, wybiórczego interpretowania materiałów przez strony procesowe z ukierunkowaniem na ocenę moralną lub/i stygmatyzowanie osoby badanej. Autorzy wyeksponowali niecelowość i beżużyteczność udostępniania takich materiałów laikom, wskazując, iż ich interpretacja wymaga specjalistycznej wiedzy, której podstawą są nie tylko ukończone studia z zakresu psychologii, ale także doświadczenie zawodowe, a niejednokrotnie wieloletnie szkolenie w zakresie posługiwania się określonymi metodami. Postulowali, aby w razie wątpliwości sąd zasięgał opinii innych specjalistów i aby to im udostępniano do zweryfikowania materiały surowe zgromadzone dla potrzeb podważanej opinii. Przeciwną tezę przedstawił w dyskusji podczas konferencji, a następnie rozwinął w odrębnym rozdziale, Jerzy Gurgul. Przekonywał on, iż nie można ograniczać „fundamentów swobodnej oceny dowodów” przez sąd, który powinien pełnić rolę profesjonalnego partnera opiniującego biegłego i samodzielnie ustosunkowywać się do jego wytworów, zaś dylematy moralne „rzekomo przeżywane” przez psychologa są przesadnie eksponowane (Gurgul, 2014).

To skłania do uważnego przyjrzenia się kwestiom metodologicznym, które stają się podstawą weryfikowania wartości dowodowej opinii biegłego psychologa. Poświęcono im już nieco miejsca w innym tekście (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009), ale od tamtej pory stały się przedmiotem dalszych analiz, opracowań i prób praktycznego zastosowania w Zakładzie Psychologii Sądowej Instytutu Ekspertyz Sądowych (IES), toteż warto ten temat rozwinąć.

Zmiany przepisów postępowania karnego (a częściowo także cywilnego) w Polsce kładą coraz większy nacisk na kontradiktoryjność, co pociąga za sobą częstsze zgłaszanie zastrzeżeń do efektów pracy biegłych. Jak dotychczas, w ślad za tym nie idzie ustawowe uregulowanie pracy biegłego ani nawet dążenie do doprecyzowania wymogów stawianych wydawanym przez nich opiniom. Polskie przepisy prawne są w tym zakresie mało precyzyjne, a komentująca je literatura nie cieszy się dużą popularnością wśród prawników.

Punkt wyjścia do oceny opinii biegłego stanowi art. 201 k.p.k., który mówi: „Jeżeli opinia jest niepełna lub niejasna albo gdy zachodzi sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie, można wezwać ponownie tych samych biegłych lub powołać innych”. Jej odpowiednikiem w kodeksie postępowania cywilnego jest art. 286 sformułowany jeszcze bardziej enigmatycznie (bez precyzowania konkretnych kryteriów): „Sąd może zażądać ustnego wyjaśnienia opinii złożonej na piśmie, może też w razie potrzeby zażądać dodatkowej opinii od tych samych lub innych biegłych”.

W konsekwencji autorzy formułowanych zarzutów w postępowaniu cywilnym, przez analogię do przepisów prawnych, powołują się także na „niepełność”, „niejasność” lub „sprzeczności” wewnętrzne opinii lub pomiędzy różnymi opiniami dotyczącymi określonego problemu. Jak należy rozumieć te trzy pojęcia, najpełniej wyjaśnia Gaberle (2010). Jednak nawet takie doprecyzowanie stanowi tylko ogólny kierunek oceny dowodu z opinii biegłego. Literatura przedmiotu przywołuje także odwołania do wyroków Sądu Najwyższego (Wójcikiewicz, 2007), a nawet do tradycji amerykańskich (Czerederecka, 2006, 2013a; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009), zastrzegając, że te ostatnie mogą stanowić jedynie wskazówki pomocnicze, ponieważ zostały sformułowane dla potrzeb innego (anglosaskiego, a nie kontynentalnego) systemu prawnego.

Niezależnie od kryteriów wykorzystywanych przez prawo, biegli psychologowie – zwłaszcza amerykańscy, funkcjonujący w kontradyktoryjnym i opartym na precedensach anglosaskim systemie prawnym – od lat podkreślali potrzebę opracowania odrębnych wytycznych dla ich gałęzi nauki. Istotnym źródłem poszukiwań stało się poczucie nieprecyzyjności metod diagnostycznych, którymi się posługują, trudności w wyjaśnieniu niespecjalistom zasad interpretacji tych metod (także związany z tym wspomniany wyżej problem wyników surowych) oraz, w zdecydowanej większości przypadków, konieczność wnioskowania nie o bieżącej sytuacji i związanym z nią zachowaniu osoby badanej, lecz retrospektywnego bądź prognostycznego, co dodatkowo utrudnia zadanie. Opracowanie przejrzystych kryteriów metodologicznych może stanowić istotną pomoc w kontrolowaniu własnych badań i wyprowadzanych z nich wniosków oraz w przedstawianiu argumentów służących obronie sporządzonych opinii przed sądem. W amerykańskiej literaturze z zakresu psychologii sądowej najczęściej przywoływane są wytyczne opracowane przez Heilbruna oraz model hybrydowy Marlowe’a (Czerederecka, 2006, 2013a; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009). Wzorują się one częściowo na kryteriach wykorzystywanych w sądach amerykańskich (zwłaszcza kryteriach Dauberta), ale także odwołują się do specyfiki metod, którymi posługuje się psychologia (np. podkreślenie roli indywidualnego sposobu reagowania osoby badanej) oraz do etycznych

zasad obowiązujących psychologa (np. nienaruszania praw osoby badanej).

W IES opracowano pierwszą propozycję polskich kryteriów psychologicznych oceny dowodu z opinii. Pierwsza wersja została przedstawiona przed 10 laty, a opublikowana w 2006 r., początkowo w celu wykazania wartości naukowej testu Rorschacha według systemu Exnera, bardzo popularnego w Stanach Zjednoczonych, lecz mało znanego i uważanego za narzędzie kontrowersyjne między innymi w polskim środowisku naukowym (Czerederecka, 2006). W ostatnich latach, po wprowadzeniu drobnych modyfikacji, z powodzeniem udało się odnieść te kryteria do oceny dowodu nie tylko w stosunku do pojedynczych narzędzi, ale do opinii psychologicznej w całości (Czerederecka, 2013a, 2013d, 2014). Kolejne próby zastosowania kryteriów w praktyce – do oceny wartości merytorycznej podważanych opinii w sprawach rodzinnych przeprowadzonych na zlecenie sądu – skłoniły autorkę do wprowadzenia dalszych szczegółowych korekt, co znalazło wyraz w najnowszej publikacji (Czerederecka, 2014). Obecna wersja kryteriów brzmi następująco:

1. jednolitość i przejrzystość;
2. uwzględnienie współczesnej wiedzy naukowej;
3. przydatność i użyteczność zastosowanych metod i treści zawartych w opinii do rozstrzygnięcia problemu sformułowanego w postanowieniu organu procesowego;
4. spełnianie podstawowych kryteriów psychometrii: rzetelności i trafności;
5. intersubiektywna sprawdzalność (obiektywizm);
6. eliminacja artefaktów przez uzyskanie niewykluczających się wyników na podstawie tych samych lub różnych metod;
7. dobre przygotowanie psychologa do wypowiedzania się we wskazanym zakresie i do posługiwania się wybranymi przez niego technikami;
8. rozróżnianie hipotez od wniosków, ale też nieuleganie nadmiernej ostrożności interpretacyjnej;
9. intersubiektywna komunikowalność;
10. zalecenie zmiany metody lub ponownego badania w przypadku wątpliwości.

Kryteria te okazały się raz jeszcze bardzo pomocne w ocenie wartości naukowej testu Rorschacha, kiedy w 2012 r. środowisko określające się jako Klub Sceptyków Polskich przygotowało szeroko zakrojoną kampanię medialną wymierzoną przeciwko stosowaniu metod projekcyjnych w diagnozie psychologicznej. Kampania ta, zatytułowana *Psychologia to nauka, nie czary*, skoncentrowała się głównie na Teście Rorschacha i jego rzekomej nieprzydatności, a nawet szkodliwości w stosowaniu na potrzeby opinii psychologicznych. Wykorzystano do tego celu również opiniotwórcze media, np. *Politykę* (Rotkiewicz, 2009), radiową „Trójkę” i zaangażowano niektóre środowiska akademickie, w tym kilku powszechnie

znanych i cenionych psychologów. Działania uczestników kampanii zmierzały do ośmieszenia i całkowitego zdyskredytowania Testu Rorschacha w opinii społecznej przy użyciu uproszczonych, zniekształconych, a nawet fałszywych argumentów o przestarzałości tej metody, „wrózeniu z fusów” oraz o tym, iż biegli wnioskują o konkretnych czynach osoby badanej (w tym karalnych, np. o molestowaniu) na podstawie treści protokołów tego testu. Protest Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (PTP) nie przyniósł żadnych rezultatów. Elementy merytorycznej dyskusji ze strony autorów kampanii wystąpiły jedynie w odpowiedzi na list otwarty Katarzyny Stemplewskiej-Żakowicz i Bartosza Szymczyka. Autorzy przyznali w tym piśmie, że zmierzając do wykazania braku wartości testu projekcyjnego o najlepiej udokumentowanej wartości psychometrycznej, zdyskredytują tym samym wszystkie inne metody projekcyjne (Sliwierski, Witkowski, 2012). Konstruktywną konsekwencją akcji było zaangażowanie środowiska psychologów zajmujących się diagnozą w uporządkowanie kwestii dotyczących narzędzi stosowanych w psychologii. Powstała Komisja do spraw Testów Psychologicznych Komitetu Naukowego Polskiej Akademii Nauk oraz Ogólnopolska Sekcja Diagnozy Psychologicznej Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Ważnym osiągnięciem tej ostatniej było opracowanie po konsultacjach ze środowiskiem diagnostów z różnych subdyscyplin psychologii *Standardów diagnozy psychologicznej*. Zostały one uchwalone 21 czerwca 2014 r. i stanowią obecnie podstawowy punkt odniesienia w pracy wszystkich psychologów-praktyków.

Sekcja Psychologii Sądowej PTP oraz Zakład Psychologii Sądowej IES zorganizowały konferencję naukową pt. *Warunki wykorzystywania metod projekcyjnych w psychologicznej diagnozie dla potrzeb sądu*. Zaowocowała ona publikacją 9 artykułów poświęconych różnym aspektom diagnozy w opiniowaniu sądowym, przede wszystkim zaś wartości naukowej poszczególnych metod projekcyjnych, m.in. Testu Rorschacha według systemu Exnera, TAT, Rysunku postaci ludzkiej. Spośród omawianych metod jako pozbawione wartości naukowej wskazano: Test drzewa Kocha, Test Lüschera oraz niektóre metody interpretacji rysunków. Bardzo ważnym efektem konferencji była także decyzja Pracowni Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego o podjęciu prac nad polską normalizacją i walidacją Testu Rorschacha według systemu Exnera. Realizację projektu rozpoczęto na początku 2013 r. Zorganizowano 50-godzinne szkolenie dla 20 osób posiadających pewne doświadczenie w posługiwaniu się tą wersją testu, które następnie przeprowadziły badania normalizacyjne 379 osób. Uzyskano także protokoły 5 grup klinicznych. Zweryfikowano sygnatury zgromadzonych protokołów, a obecnie przeprowadzane są statystyczne opracowania uzyskanych wyników. Nad stroną merytoryczną projektu

czuwa Alicja Czerederecka, zaś za opracowanie analiz statystycznych odpowiedzialne są: Aleksandra Jakubowska, Joanna Stańczak oraz Emilia Wrocławska-Warchała. Zakończenie projektu przewidziane jest na przełom 2015 i 2016 r.

2. Problematyka rodzinna

Opiniowanie w sprawach rodzinnych ma stosunkowo młodą tradycję, jeśli porównać je z działalnością psychologów jako biegłych w sprawach dotyczących domniemanych sprawców przestępstw oraz świadków w procesie karnym, a nawet w sprawach dotyczących nieletnich, którzy weszli w kolizję z prawem. Zaangażowanie psychologów sądowych w sprawy związane z rodziną pozostaje w ścisłym związku z regulacjami prawnymi dotyczącymi praw dziecka i pojawieniem się pojęcia dobra dziecka (czy jego angielskiego odpowiednika *the best interest of the child*) i, pomijając precedensy, sięga lat siedemdziesiątych XX w. Ich rola szybko została doceniona i sąd zaczął przywiązywać bardzo dużą wagę do informacji zawartych w opiniach wydawanych przez psychologów. Jednak dopiero ostatnie kilkanaście lat przyniosło zwiększenie zainteresowania badaniami naukowymi z tego zakresu oraz specyfiką pracy z osobami zaangażowanymi w sytuacje około rozwodowe; pojawiło się też więcej literatury poświęconej standardom opiniowania. Nie ulega wątpliwości, że istotny wpływ na przysporzenie pracy psychologom pracującym z osobami zaangażowanymi w sądowe regulowanie kwestii odnoszących się do relacji wewnątrzrodzinnych mają zmiany społeczno-obyczajowe dotyczące struktury rodziny i rozumienia pełnionych w niej ról (Czerederecka, Gierowski, 2005).

Warto w tym miejscu odnieść się do tradycji amerykańskich, które wyprzedzają nieco polskie osiągnięcia we wprowadzaniu standardów obowiązujących psychologów. Dostrzeżono tam i doceniono wagę problemów związanych z pracą psychologa z rodzinami uwikłanymi w proces rozwodowy oraz uregulowanie władzy rodzicielskiej i kontaktów z dziećmi, czego wyrazem jest choćby stworzenie w ostatnich kilku latach aż trzech kodów etycznych skierowanych do psychologów działających w tej dziedzinie (wymienionych w pierwszej części tego tekstu). Do ostatniego wydania podręcznika psychologii sądowej z 2014 r. (Weiner, Otto, 2014) wprowadzono po raz pierwszy obszerny rozdział poświęcony tej problematyce.

Unikalność i wyjątkowość opiniowania sądowego dotyczącego problematyki rodzinnej związanej z procesem cywilnym ma kilka podstaw merytorycznych:

1. wymaga przeprowadzenia badań kilku osób i zbadań relacji między nimi;
2. do diagnozy niezbędna jest wiedza z wielu subdyscyplin psychologii (wychowawczej, rozwojowej, specy-

fiki rozwoju dziecka w rodzinie rozbitej i jego relacji z członkami rodziny, kryzysu małżeńskiego, klinicznej itd.);

3. konieczne jest doświadczenie zarówno w pracy z dorosłymi, jak i z dziećmi;
4. niezbędna jest znajomość i dostosowanie się do obowiązujących regulacji prawnych;
5. potrzebna jest też wiedza na temat placówek i specjalistów zajmujących się pomocą rodzinie dysfunkcyjnej.

Dołączają się do tego problemy natury etycznej związane z tym, że opiekunowie zaangażowani w sprawy rodzinne ujawniają bardzo silne, usztywnione reakcje obronne wynikające z:

- ich zaangażowania w sytuację kryzysu po rozstaniu i towarzyszącym mu słabym wglądem we własne problemy, silną koncentracją na sobie oraz ochronie swojej prywatności i godności osobistej;
- przekonania o swoich uprawnieniach do nieograniczonej swobody w podejmowaniu decyzji w kwestiach wychowawczych.

To wywołuje sztywność postaw rodziców, uznawanie swoich potrzeb za potrzeby dzieci, zaprzeczanie celowości wprowadzania zmian we własnym zachowaniu, przypisywanie winy oraz odpowiedzialności za niepowodzenia tym, którzy nie podzielają ich postaw i stwarza silne napięcia pomiędzy rodzicami a sądem i jego przedstawicielami (w krąg których włączani są biegli). Samo zachowanie dystansu do tak trudnej sytuacji jest dla biegłych ogromnym wyzwaniem, a tym bardziej proponowanie rozwiązań, które chroniłoby dzieci przed przejawami przemocy emocjonalnej ze strony rodziców (angażowania w koalicje przeciw drugiemu opiekunowi, uzależnianie psychiczne dziecka, wdrukowywanie mu własnych postaw i przekonań). Dodatkowym argumentem i źródłem poczucia własnej wartości ze strony ojców jest to, że wykazują oni znacznie większe zainteresowanie aktywnym udziałem w wychowaniu dzieci, niż czynią to przeciętni ojcowie, wśród których nadal dominuje model zapewniania dzieciom podstaw materialnych i rozrywki oraz uczestniczenia w niektórych decyzjach wychowawczych.

Podobne postawy prezentują niejednokrotnie rodzice, którzy nie przeżywają kryzysu rozstania, lecz zostali zaangażowani w sprawy sądowe dotyczące ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej w związku z zarzutami o nadużywanie lub zaniedbywanie praw dziecka. Powołują się oni na prawa jednostki do realizowania swoich postaw i przekonań światopoglądowych, religijnych itp., które w ich przekonaniu upoważniają ich do stosowania kar cielesnych oraz wymuszania na dzieciach określonych postaw i zachowań w celu kształtowania pożądanego wzorców. Nie dostrzegają przy tym destrukcyjnych konsekwencji swoich oddziaływań, doszukując się

źródeł zaburzeń rozwoju dzieci w czynnikach zewnętrznych.

W ostatnich kilku latach obserwuje się wzrost aktywności stowarzyszeń ochrony praw ojców. W Polsce jest ich obecnie kilkanaście. Większość z nich koncentruje się na wykazywaniu nieprawidłowości w działaniach wymiaru sprawiedliwości: występują z inicjatywami zmian w przepisach prawnych, zajmują się doradztwem w indywidualnych przypadkach sądowych, prowadzą informacyjne akcje medialne, kierują protesty indywidualne i zbiorowe do ministra sprawiedliwości i innych organów państwowych przeciwko decyzjom, które, w ich ocenie, dyskryminują ojców.

Znaczna część ich działalności jest wymierzona przeciwko biegłym psychologom i pedagogom opiniującym w sprawach rodzinnych. Wystąpiono z inicjatywą rozwiązania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych jako instytucji, które wydają opinie bezpodstawnie, gdyż zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 r. nie jest to wpisane w zakres ich działań. Dostrzeżenie tej luki prawnej wymusiło podjęcie działań zmierzających do wprowadzenia zmian ustawowych regulujących pracę tych ośrodków. Jednak pomimo opracowania kilku wartościowych propozycji (przedstawicielka IES brała udział w charakterze eksperta w posiedzeniu Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Rodzinnego przy Rzeczniku Praw Dziecka), do chwili obecnej ustawa taka nie została wprowadzona. W konsekwencji rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (a jest ich ponad 50), które *de facto* są główną instytucją zajmującą się opiniowaniem w sprawach rodzinnych w Polsce, nadal wydają opinie z tego zakresu na zlecenie sądów stosujących różne uniki, by zmieścić się w obowiązujących przepisach. Ojcowie zaś przedstawiają kolejne argumenty przemawiające za szkodliwością działań ośrodków i koniecznością ich rozwiązania. Ich zdaniem ośrodki wydają nierzetelne, pozbawione wartości naukowej opinie, kierując się dyskryminacją płciową (Czerederecka 2013b, 2013c). Przedstawiciele i rzecznicy praw ojców postulują, by opinii z tego zakresu całkowicie zaniechać lub, w razie konieczności, zasięgać ich u biegłych z listy, a jeszcze korzystniej by było, gdyby zmiany w przepisach prawnych pozwalały na powoływanie biegłych prywatnych wskazanych przez strony w sprawie.

Dotychczasowe precedensy włączania do akt sprawy opinii psychologów prywatnie zatrudnionych przez rodziców rodzą poważne obawy przed zastosowaniem takiego rozwiązania. Osoby te niejednokrotnie nie posiadają wiedzy prawniczej ani znajomości kontekstu zaangażowania rodziny w proces, nie spełniają także pozostałych wymienionych wyżej, a niezbędnych do opiniowania w sprawach rodzinnych, warunków merytorycznych i etycznych. Bardzo często myślą opinię biegłego sądowego z rolą konsultanta, a nawet rzecznika rodzica, który ich zatrudnił. Jednocześnie brak ustawy o biegłych, prze-

pisów wykonawczych do Ustawy o zawodzie psychologa i przynależności tych osób do PTP sprawia często, że nie można pociągnąć ich do odpowiedzialności za popełniane wykroczenia etyczne. Wykorzystanie omówionych w pierwszej części kryteriów metodologicznych stwarza możliwość wymiernej oceny ich opinii. Pomimo zarzutów podnoszonych przeciwko rodzinnym ośrodkom diagnostyczno-konsultacyjnym, przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości nie znajdują podstaw do ich rozwiązania. Za utrzymaniem tej instytucji przemawia wykwalifikowana i doświadczona kadra, sprecyzowane standardy pracy, opracowywanie opinii przez dwuosobowy zespół oraz – wbrew zarzutom – możliwości kontroli merytorycznej (każda opinia podpisywana jest przez kierownika ośrodka) i nadzoru instytucji nadrzędnych. Prowadzone dotychczas badania nie potwierdziły także zarzutu dyskryminowania ojców (Cyl-Szołtys, Szeptuch, 2013; Czerederecka, 2013b). Niemniej wskazane są dalsze opracowania efektów pracy ośrodków, modyfikacje obowiązujących ich standardów pracy, przede wszystkim zaś przeniesienie punktu ciężkości z wymagań ilościowych (narzucanych „norm” dotyczących liczby wykonanych opinii) na jakościowe (Czerederecka, 2013b, 2013 c). Analiza opinii zaskarżanych w ostatnich latach do PTP pokazuje, że niejednokrotnie nie spełniają one w wielu miejscach kryteriów oceny dowodu.

Kolejne zastrzeżenia zgłaszane pod adresem opinii w sprawach rodzinnych formułowane przez środowiska ojców i współpracujących z nimi ekspertów (m.in. psychologów) dotyczą istotnych kwestii merytorycznych. Mówią one o bezpodstawności przeprowadzania badań osobowości (zwłaszcza z użyciem metod projekcyjnych), nieuprawnionym ocenianiu przez biegłych kompetencji wychowawczych oraz ich ingerowaniu w proces wychowania. Usiłuje się dowieść, iż biegli swoimi działaniami naruszają ich wolność osobistą i starają się narzucać rodzicom sprzeczne z ich poglądami style wychowawcze.

Zarzuty te nie dają się obronić. Jeśli biegli mają opracować opinię w tak bardzo złożonej materii, na dodatek spotykając się często z rodzicami o porównywalnych kompetencjach wychowawczych i skłonnych do popełniania podobnych błędów wychowawczych, a wnioskowanie ma charakter prognostyczny (dotyczy przewidywania optymalnych warunków rozwoju dziecka), to muszą jak najdokładniej przeanalizować dostępny materiał. Wiąże się to z ingerencją w osobiste życie rodziców, ale służy dobru dziecka, które ci rodzice naruszają. Jest oczywiste, że psychologowie mają prawo narzucać lub krytykować światopogląd rodziców, jednak jeśli w jego imię (czy raczej pod jego pozorem) cierpi dziecko, psycholog powinien podjąć działania ukierunkowane na ochronę dobra dziecka.

Standardy opiniowania psychologicznego w sprawach rodzinnych proponowane przez pracowników Zakładu Psychologii Sądowej IES (Czerederecka, 2010, 2014)

są spójne z zaleceniami zawartymi w amerykańskiej literaturze z tego zakresu (Ackerman, 2006; Stahl, 2014) oraz ze standardami diagnozy sformułowanymi w Polsce w 2014 r. Dotyczy to zarówno obszarów diagnozy, przygotowywania i przeprowadzania badań, opracowywania wyników i formułowania opinii, jak i takich kwestii szczegółowych, jak wykorzystanie Testu Rorschacha według systemu Exnera do diagnozy osobowości rodziców (Czerederecka, 2013d; Stahl, 2014, p. 157). Warto przy tym podkreślić, że przeprowadzone w IES badania dyspozycji psychicznych związanych z kompetencjami wychowawczymi rodziców (Czerederecka, 2010) mają charakter unikalny (dotychczas brak w literaturze doniesień z prac badawczych na ten temat). Także skonstruowana na potrzeby tych badań Skala behawioralnych wskaźników kompetencji wychowawczych (Czerederecka, 2009, 2010) pozwala skategoryzować gromadzone w tej kwestii informacje i ocenić je, nie polegając jedynie na deklaracjach rodziców, o których informują kwestionariusze postaw wychowawczych. Przeprowadzenie w przyszłości badań walidacyjnych tej skali pozwoliłoby także na dokonywanie pomiarów liczbowych.

Pomimo oczywistych postępów dotyczących opiniowania w sprawach rodzinnych, kilka zasadniczych kwestii pozostaje nierozwiązanych. Nie udało się dotychczas wypracować modelu postępowania, który pozwoliłby w bezkolizyjny sposób wprowadzać zalecenia oddziaływań korekcyjnych w stosunku do osób uwikłanych w postępowanie sądowe w sprawach rodzinnych. W przypadku nasilonych sporów strony koncentrują się niemal wyłącznie na dowiedzeniu swoich racji, nie licząc się z kosztami ponoszonymi przez ich dzieci i nie dostrzegając potrzeby zmian w swoim postępowaniu. Zatem główne wyzwanie, jakie stoi przed psychologią sądową w tym zakresie, to znalezienie odpowiednich form pomocy rodzinie w zaadaptowaniu się do sytuacji kryzysu wynikłego z jej rozpadu; rodzicom – w dostrzeżeniu sytuacji z perspektywy potrzeb rozwojowych ich dzieci, a dzieciom – w rozpoznawaniu i wyznaczaniu granic ingerencji w ich życie psychiczne (tak, jak uczy się je wyznaczania granic intymności cielesnej). Niezbędne jest większe zainteresowanie psychologów badaniami nad podejmowaniem decyzji przez pracowników wymiaru sprawiedliwości w sprawach rodzinnych, rozpoznawaniem oznak przemocy psychicznej stosowanej wobec dziecka (np. alienacji rodzicielskiej), doskonaleniem narzędzi badawczych wykorzystywanych w diagnozie rodziny i szeregiem innych zjawisk związanych z tą dziedziną.

3. Sprawy karne

3.1 Przesłuchanie małoletnich świadków pokrzywdzonych – udział psychologa, analiza nagrania audiowizualnego

Zmiany, jakie nastąpiły w ostatnich latach w zakresie opiniowania dotyczącego spraw karnych, wynikają przede wszystkim z nowelizacji istniejących przepisów kodeksu karnego oraz kodeksu postępowania karnego bądź wprowadzenia nowych. Rozszerzają one zakres dotychczasowej problematyki badań psychologicznych na potrzeby wymiaru sprawiedliwości.

Szczególnie istotne są zmiany dotyczące przesłuchania świadków wynikające z rozszerzenia przepisów artykułu 185 k.p.k. Wprawdzie podpunkty a i b tego artykułu mówiące o obligatoryjnym udziale psychologa przy przesłuchaniu małoletniego świadka pokrzywdzonego (w sprawach przeciwko wolności seksualnej, obyczajności, rodzinie i opiece oraz innych przestępstw z popełnionych z użyciem przemocy i groźby bezprawnej) oraz obowiązku nagrywania tego przesłuchania w celu późniejszego odtworzenia go na sali sądowej zamiast przeprowadzenia kolejnego przesłuchania dziecka, jak również o potrzebie przesłuchania dziecka w odpowiednich, bezpiecznych i przyjaznych warunkach obowiązują już od 2005 roku (*Standardy...*, 2011; Wesołowska, 2004), to jednak problemy wynikające z ich praktycznej realizacji ujawniały się w następnych latach. Niektóre z nich są zresztą do dziś nierozwiązane, chociażby zakres udziału biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka. W praktyce jest to traktowane dość dowolnie – od oczekiwania, że psycholog samodzielnie poprowadzi całą czynność, łącznie z zadaniem o przestrzeganie procedur prawnych (np. pouczeniu świadka o jego prawach i obowiązkach), a sędzia w tym czasie nawet nie będzie przebywał w pokoju przesłuchań – do wyznaczenia mu roli jedynie biernego obserwatora. Każda z tych sytuacji ma swoje negatywne konsekwencje, które ostatecznie ponosi świadek. Psycholog nie jest specjalistą w zakresie procedur prawnych i może popełniać wiele błędów formalnych, co skutkuje kwestionowaniem całości przeprowadzonego przesłuchania i staje się podstawą do powtórzenia tej czynności. Z kolei oczekiwanie jedynie biernego uczestnictwa psychologa w przesłuchaniu wyłącznie dla dopełnienia formalności, poddaje w wątpliwość celowość jego udziału w tej czynności (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2013). Jak wynika z wypowiedzi sędziów na ten temat, przyczyna ich niechętnego stosunku do przesłuchiwanie pokrzywdzonych dzieci jest przede wszystkim związana z ich wątpliwościami dotyczącymi umiejętności nawiązania prawidłowego kontaktu z dzieckiem oraz zadawania mu „trudnych” pytań w sposób dostosowany do jego możliwości psychicznych, a zarazem niepogłębiający negatywnych skutków traumy doznanej podczas

zdarzenia, które ma relacjonować. Stanowisko prezentowane przez pracowników Zakładu Psychologii Sądowej IES w sprawie udziału psychologa w przesłuchaniu świadka zakłada przede wszystkim współpracę sędziego i psychologa podjętą jeszcze przed przesłuchaniem dziecka, co pozwala na uniknięcie nieporozumień w trakcie jego przebiegu, a także na efektywne wykorzystanie możliwości i kompetencji psychologa. Za najbardziej optymalne uważa się przeprowadzenie, jeszcze przed przesłuchaniem, badania psychologicznego małoletniego świadka bądź przynajmniej uzyskanie podstawowych informacji od jego opiekunów na temat aktualnej sytuacji życiowej i stanu psychicznego dziecka. Pozwoli to przewidzieć specyficzne reakcje małoletniego świadka, które mogą wystąpić w trakcie przesłuchania. Informacje te i wynikające z nich sugestie co do sposobu przesłuchania psycholog powinien przekazać sędziemu, aby ten mógł je uwzględnić podczas planowania i prowadzenia czynności. Przydatność takiego zakresu czynności biegłego przy przesłuchaniu świadka została zresztą zweryfikowana w praktyce. Nie można całkowicie wykluczyć, że w pewnych specyficznych, szczególnie skomplikowanych sytuacjach, np. wynikających ze stanu psychicznego dziecka, psycholog będzie główną osobą zadającą dziecku pytania. Nie znaczy to jednak, że psycholog ma zastępować sędziego, wchodzić w jego rolę i kompetencje. To sędzia pozostaje osobą odpowiedzialną za przebieg przesłuchania i kiedy wyjątkowo, na przykład wskutek reakcji dziecka, decyduje się opuścić pokój przesłuchań i pozostawić dziecko jedynie z psychologiem, nie może tracić kontroli nad tą czynnością. Jest to możliwe wyłącznie w pomieszczeniach, które są wyposażone w odpowiednie urządzenia techniczne pozwalające nie tylko na nagrywanie przesłuchania, lecz także na stały kontakt wzrokowy i słuchowy sędziego z biegłym, który pozostał z dzieckiem. Ponadto, jeżeli dojdzie już do sytuacji, kiedy biegły będzie samodzielnie przesłuchiwał dziecko, należy jako zasadę przyjąć, aby nie był on jedyną osobą, która później wyda opinię na temat uzyskanych przez siebie zeznań. Nie chodzi tu o niepotrzebne zwiększanie liczby osób, z którymi dziecko ma kontakt w toku postępowania sądowego, lecz o dążenie do maksymalizowania obiektywizmu w ocenie relacji świadka. Osoba, która najpierw była bezpośrednio zaangażowana w czynność przesłuchania, a następnie, w trakcie opracowywania ekspertyzy dotyczącej zeznań, dokonuje analizy nagrania audiowizualnego tej czynności, będzie miała większe trudności w spojrzeniu na tę sytuację z dystansu i w obiektywnej ocenie wpływu na dziecko swoich reakcji werbalnych i niewerbalnych – czynników ważnych dla oceny wiarygodności zeznań. Wprawdzie w praktyce Zakładu Psychologii Sądowej IES w związku z przyjętą nieformalnie zasadą opracowywania ekspertyzy przez co najmniej dwóch psychologów postulat ten zwykle jest realizowany, to problem jednak istnieje, jeżeli chodzi

o opiniowanie przez inne ośrodki lub pojedynczych biegłych. Z kolei w niwelowaniu niepewności sędziów co do ich umiejętności przesłuchania małoletniego świadka przydatne są specjalistyczne szkolenia w tym zakresie. W ostatnich latach biegli z Zakładu Psychologii Sądowej IES coraz częściej prowadzą zajęcia dla pracowników wymiaru sprawiedliwości w zakresie praktycznych zasad organizowania i prowadzenia przesłuchania pokrzywdzonego, podczas których przekazują wskazówki dotyczące formułowania pytań dostosowanych do wieku i możliwości świadka oraz uwrażliwiają przesłuchujących na potrzeby psychiczne dziecka, aby mogli na nie elastycznie i adekwatnie reagować.

Skutkiem praktycznego zastosowania przepisów artykułu 185b k.p.k. jest też kierowanie do IES coraz większej liczby spraw, w których zleceniodawcy oczekują, iż na podstawie audiowizualnego nagrania przesłuchania małoletniego świadka biegli dokonają oceny psychologicznej wiarygodności złożonych przez niego zeznań. Wynikają z tego kolejne okoliczności, o których warto wspomnieć. Przede wszystkim należy zaznaczyć, iż uzupełnienie protokołu zeznań świadka nagraniem audiowizualnym czynności przesłuchania w istotnym stopniu przyczynia się do podniesienia jakości opiniowania, wymaga jednak, także od biegłych psychologów, dodatkowego treningu w analizie zarejestrowanego materiału, przede wszystkim umiejętności dostrzegania i interpretacji komunikatów niewerbalnych, jakie przekazują sobie uczestnicy tej czynności (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2011). Należy też podkreślić, iż możliwość obserwacji zachowania świadka podczas przesłuchania jest wprawdzie bardzo ważna i postulowana od lat przez środowisko psychologów sądowych, lecz stanowi tylko jeden z elementów ekspertyzy dotyczącej psychologicznej oceny zeznań. Wypowiadanie się o zeznaniach świadka wyłącznie na podstawie nagrania jego przesłuchania czyni opinię psychologiczną niepełną w jeszcze większym stopniu niż wypowiadanie się przez psychologa o zeznaniach świadka jedynie na podstawie jego udziału w przesłuchaniu. Ponadto szczególnie w początkowym okresie po wejściu w życie cytowanego przepisu jakość nadsyłanych do analizy nagrań była tak niska, że często, mimo pomocy biegłych z pracowni informatyki oraz fonoskopii, w ogóle nie było możliwe odtworzenie wypowiedzi dziecka. Inne problemy techniczne wynikały na przykład z niewłaściwego ustawienia kamery w pokoju przesłuchań, np. w taki sposób, że świadek był niewidoczny, zasłonięty przez inne osoby, bądź widać było tylko świadka bez możliwości obserwacji zachowania osób zadających mu pytania (ich mimiki, gestykulacji itp.). Systematyczna współpraca biegłych ze zleceniodawcami i zwracanie uwagi na pojawiające się trudności przyczyniają się do ich stopniowego redukowania.

Kolejnym problemem, jaki pojawił się w związku ograniczeniem liczby przesłuchań małoletnich świad-

ków pokrzywdzonych, jest znaczne zwiększenie liczby zlecanych badań psychologicznych. Należy podkreślić, że żadne badanie psychologiczne dla celów sądowych nie jest emocjonalnie obojętne dla osób, których dotyczy. Narażanie pokrzywdzonych, szczególnie małoletnich, na kolejne badania, a przez to na konieczność powracania do negatywnych przeżyć związanych ze sprawą, może nasilać u nich zaburzenia będące skutkiem doświadczenia przemocy, a także być odbierane przez nich jako przejaw nieufności wobec ich wypowiedzi. Wielokrotne uczestniczenie w badaniach skutkuje też poczuciem przeciążenia, zmęczeniem, może wywołać reakcje negatywistyczne.

Jak wynika z doświadczeń pracowników Zakładu Psychologii Sądowej IES, przyczyny zasięgania kolejnych opinii psychologicznych nie zawsze są uzasadnione. Szczególne wątpliwości pojawiają się w sytuacjach, kiedy wydane w toku postępowania opinie psychologiczne spełniają podstawowe wymogi formalne i merytoryczne (Czerederecka, 2013a; Doda, Gaberle, 1995), lecz organ procesowy, najczęściej wskutek wniosków zainteresowanych, dla których ta opinia jest niekorzystna, podejmuje decyzję o zasięgnięciu kolejnych. W tych przypadkach, gdy opinia biegłego jest niepełna, sprzeczna, zawiera niezrozumiałe określenia i wywody, w celu wyjaśnienia zaistniałych wątpliwości w pierwszej kolejności wskazane byłoby zlecenie jej uzupełnienia temu samemu biegłemu. Stwarza to możliwość udzielenia odpowiedzi na pytania organu zlecającego wykonanie opinii oraz zainteresowanych bez potrzeby kolejnych badań świadka. Jeżeli jednak dla uzupełnienia opinii takie badania okażą się niezbędne, to dla świadka, szczególnie małoletniego, istotne znaczenie ma fakt, że spotka się z osobą znaną mu już z wcześniejszego kontaktu oraz zgłosi się do miejsca, które nie jest dla niego całkiem obce. Daje to szansę na zminimalizowanie jego negatywnych przeżyć wynikających z powtórnego badania w związku z tą samą sprawą, a co za tym idzie, możliwości uzyskania informacji bardziej przydatnych dla rozstrzygnięcia sprawy. W przypadkach świadków małoletnich sugestie biegłych kierowane do sądu, aby odstąpić od kolejnych badań psychologicznych, są też uzasadnione prawidłowościami rozwoju psychicznego dzieci. Na przykład, jeżeli zdarzenie, które jest przedmiotem postępowania sądowego, miało miejsce kilka lat wcześniej, to jest wysoce prawdopodobne, że autentyczne wspomnienia tego zdarzenia będą zatarte, a w ich miejsce pojawią coraz poważniejsze zniekształcenia. W konsekwencji uzyskany przez biegłych nowy materiał może okazać się całkowicie nieprzydatny do rozstrzygnięcia sprawy.

3.2 Przesłuchanie osób pokrzywdzonych w wieku powyżej 15 lat

Oprócz wyżej wspomnianych problemów, które wystąpiły w ostatnich latach, w praktyce opiniowania w związku ze zmianami przepisów dotyczących przesłuchania małoletnich świadków pokrzywdzonych, psychologowie sądowi w trakcie spotkań formalnych i nieformalnych z pracownikami wymiaru sprawiedliwości wielokrotnie zwracali uwagę na brak uregulowań prawnych dotyczących „przyjaznego” przesłuchania świadków pokrzywdzonych, którzy w chwili zdarzenia ukończyli już 15 lat. Z analizy spraw, które trafiły do IES wynika, że świadkowie pokrzywdzeni, którzy przekroczyli wiek tzw. bezwzględnej ochrony, byli przesłuchiwanymi co najmniej trzykrotnie (policja, prokuratura, sąd), przy czym z zasady ta minimalna liczba przesłuchań była przekraczana. Znotowano nawet przypadek 9 przesłuchań świadka pokrzywdzonego w jednej sprawie. Jako pewien sukces, także biegłych z IES, można więc uznać dalsze nowelizacje przepisów dotyczące warunków przesłuchania również tych osób. W 2014 roku artykuł 185 k.p.k. został bowiem rozszerzony o podpunkty c i d. Zgodnie z nimi, podobnie jak w przypadku świadków małoletnich, osoby pokrzywdzone jakąkolwiek formą przemocy (seksualną, fizyczną) mogą być przesłuchane tylko jeden raz na posiedzeniu zorganizowanym przez sąd i utrwalonym za pomocą sprzętu audiowizualnego, aby można było je odtworzyć na rozprawie bez koniecznego uczestnictwa pokrzywdzonych. Obecność psychologa podczas przesłuchania nie jest już w tych sprawach obligatoryjna, jednak możliwa na wniosek prowadzących sprawę bądź pokrzywdzonych, przy czym ci ostatni mają także prawo wnosić, aby psycholog był tej samej płci, co świadek.

3.3 Przepięstwa seksualne popełnione za pomocą sieci telekomunikacyjnej

Kolejne nowelizacje w sprawach dotyczących przemocy seksualnej wprowadzone w czerwcu 2010 roku dotyczą wykorzystania systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej w celu popełnienia przestępstw (art. 200a k.k.; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2009; Wojtasik, 2013). Obejmuje on nawiązywanie kontaktów z potencjalnymi ofiarami w celu przedstawiania im propozycji obcowania płciowego, poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej oraz zmierzanie do realizacji powyższych przy użyciu groźby bezprawnej bądź wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania sytuacji. Jednym z problemów, który staje się istotny w opiniowaniu sądowym dotyczącym tych przestępstw, jest odtworzenie procesu stopniowego zdobywania przez sprawcę zaufania ofiary, zaprzyczenia się z nią, uwodzenia jej za pomocą kontaktów internetowych bądź telefonicznych. W konsekwencji dochodzi do sy-

tuacji, gdy ofiara takich działań „dobrowolnie” realizuje oczekiwania sprawcy i nie tylko nie protestuje przeciwko jego propozycjom dotyczącym różnych form kontaktów seksualnych, lecz nawet inicjuje je, co sprawca podaje jako argumenty przeciwko oskarżeniu go o popełnienie przestępstw.

3.4 Ocena stanu psychicznego osób na podstawie nagrania głosu

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost spraw, w których oczekuje się, aby biegli wypowiedzieli się o stanie emocjonalnym osób na podstawie nagrania ich głosu. Podejmując się wykonania takich spraw, informuje się zleceniodawców o licznych ograniczeniach wnioskowania. Wprawdzie wpływ emocji na stan napięcia bądź rozluźnienia aparatu fonacyjnego, ułożenia krtani, głębokości oddechu, a co za tym idzie, na zmiany w brzmieniu wydobywanych dźwięków jest niewątpliwy, a o zmianach ekspresji emocji w głosie możemy wnioskować na podstawie tzw. prozodycznych cech mowy (tj. natężenia, tonu, wysokości, barwy, harmoniczności, tempa i siły głosu, jak też intonacji, akcentowania, rytmu, stosowania pauz i płynności wypowiedzi) oraz formy i treści wypowiedzi, a także składni, stylistyki języka (stosowania zdrobnień, wykrzykników, powtórzeń, zdań rozkazujących, wulgaryzmów, metafor itp.). Jednak aby się wypowiedzieć o stanie emocjonalnym konkretnej osoby w określonej sytuacji (zarejestrowanej w dowodowym nagraniu), przede wszystkim należy uwzględnić fakt, że ekspresja emocji uzależniona jest od właściwości psychicznych danej osoby, podstawowych cech jej osobowości (ekstra- lub introwersji), sposobu ujawniania emocji, pobudliwości (temperamentu), stopnia werbalizacji, itp. Wskazane jest więc najpierw ustalenie stałych właściwości psychicznych określonej osoby oraz najczęstszych sposobów reagowania i ujawniania przez nią emocji w różnych sytuacjach życiowych, aby mieć podstawy do ewentualnej analizy jej reakcji w trakcie zdarzenia, które jest przedmiotem zainteresowania wymiaru sprawiedliwości.

3.5 Sprawcy poważnych przestępstw – wyjaśnienia podejrzanych i oskarżonych, ocena ryzyka powrotu do przestępczości

Jeżeli chodzi o inne sprawy karne, w których nastąpiły pewne zmiany w ostatnich latach, to warto wspomnieć o częstszym zlecaniu opinii dotyczących psychologicznej oceny wyjaśnień podejrzanych i oskarżonych o dokonanie poważnych przestępstw. W związku z tym w Zakładzie Psychologii Sądowej IES podjęto badania służące ustaleniu mechanizmów leżących u podstaw zniekształceń w wyjaśnieniach sprawców zabójstw oraz motywow zmian wyjaśnień. Na ich podstawie ustalono

m.in., iż liczba oraz charakter zmian w wyjaśnieniach oskarżonych nie pozostawały w bezpośrednim związku z oceną ich wiarygodności dokonaną przez sądy. Stwierdzono też, że czynnikami wewnętrznymi, które korelowały z największą liczbą dokonywanych zmian w wyjaśnieniach, były: obniżony poziom intelektualny, występowanie zaburzeń neurotycznych, niska samoocena, skłonność do podporządkowania się oraz skłonność do fantazjowania. Właściwości te wpływały na zwiększenie podatności sprawców na sugestię. Nie zaobserwowano natomiast związku pomiędzy liczbą zmian w wyjaśnieniach sprawców a występowaniem u nich zaburzeń osobowości, skłonności do manipulacji oraz kłamstwa sytuacyjnego. Zabójcy o takich właściwościach osobowości konsekwentnie podtrzymywali swoją wersję zdarzenia, nawet jeśli inne zebrane w sprawie dowody podważały jej wiarygodność. Wyniki wspomnianych badań pozwoliły na sformułowanie wskazówek praktycznych, np. aby przy przesłuchaniu sprawców o lękowej strukturze osobowości stosować odpowiednią, pozbawioną nacisków i sugestii strategię przesłuchania, kładącą nacisk na budowanie pozytywnego kontaktu z przesłuchującym oraz ograniczenia do minimum liczby osób przesłuchujących i liczby przesłuchań. Z kolei przy przesłuchaniu sprawców przejawiających psychopatyczne zaburzenia osobowości wskazane jest stosowanie strategii uwzględniającej mechanizmy leżące u podstaw demonstrowanego oporu (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2006).

Kolejny problem związany z badaniem sprawców przestępstw, którym zajęli się biegli z Zakładu Psychologii Sądowej IES, dotyczył przewidywania ryzyka recydywy przestępczości seksualnej. W ostatnich latach nastąpił ogromny postęp w dziedzinie badań nad oceną tego typu ryzyka. Analiza stosowanych obecnie w różnych krajach skal służących do tej oceny (np. RISK Matrix 2000, SARN, ACUTE 2006) wykazała, że mogą one być adaptowane do warunków polskich i przydatne w praktyce opiniowania do celów sądowych (Czeredrecka, 2006, 2009). Ponadto na podstawie przypadków zabójstw dokonanych z motywacji seksualnej, które były przedmiotem opiniowania psychologicznego w IES, stwierdzono, że wyniki osiągane za pomocą skal nieustrukturyzowanych, opartych na danych klinicznych pochodzących z badań psychologicznych sprawców, są zbieżne z wynikami uzyskanymi za pomocą skal ustrukturyzowanych, opartych na danych aktuarialnych, pod warunkiem przeprowadzenia pogłębionych badań osobowości sprawców oraz okoliczności popełnienia przez nich czynów (Craig, Browne 2007).

3.6 Samobójstwa – wpływ innych osób, stalkingu, mobbingu, cyberprzemocy

W sprawach dotyczących samobójstw, w których biegli wypowiadają się o motywacji podjęcia tego czynu,

coraz częściej problemem jest ustalenie, czy do decyzji samobójcy mogło przyczynić się zachowanie określonej osoby lub grupy osób, gdyż grozi za to odpowiedzialność karana. W związku z tym podjęto badania, których celem jest m.in. ustalenie psychologicznych wskaźników wpływu osób trzecich na decyzję o samobójstwie oraz opracowanie wskazówek dla biegłych psychologów przydatnych do analizy danych z akt sprawy, w której istnieje domniemanie takiego wpływu (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2013a, 2013b). Z ekspertyz opracowywanych w IES wynika, że za przyczynienie się do samobójstwa przede wszystkim karane są osoby, którym udowodni się, że znęcały się nad pokrzywdzonymi. Sytuacje takie reguluje art. 207 k.k. Jako odmianę znęcania się psychicznego można traktować zachowania opisane w art. 190a k.k. § 1–3 (wprowadzono go w lutym 2011 roku) polegające na „uporczywym nękanu innej osoby lub osób jej najbliższych, wzbudzającym u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie naruszające jej prywatność”. Zachowanie takie może dotyczyć osób obcych, znanych sprawcy z życia publicznego, jednak w praktyce okazuje się, że jego ofiarami są zwykle osoby znajome sprawcy, najczęściej byli partnerzy. W wyjaśnianiu zachowań sprawców stalkingu i ich relacji z ofiarą przydatne są wyniki badań ich osobowości. Przejawiają oni zaburzenia osobowości (narcystyczne, *borderline*) oraz cechy paranoidalne. Charakteryzuje ich m.in. potrzeba dominacji, kontrolowania i całkowitego zjednoczenia się z partnerem/partnerką, skłonność do manipulacji, wrogość, frustracja potrzeby bliskości, skłonność do uzależniania emocjonalnego, gwałtownych zmian nastrojów i wybuchów emocjonalnych. Źródłem ich zaburzeń zazwyczaj jest silny lęk przed odrzuceniem wynikający z przeżycia w dzieciństwie rozstania z bliską osobą, poczucie, że zostali odrzuceni, porzuceni. Nawigując relacje z partnerem, oczekują, że osoba ta zapewni im zaspokojenie niezrealizowanych potrzeb. Jednocześnie ofiary takich działań bywają osobami o niskiej samoocenie, którym zainteresowanie okazywane przez późniejszego stalkera początkowo nawet imponuje, podwyższa bowiem ich poczucie wartości (Meloy, 1998). Relacja pomiędzy sprawcą stalkingu a jego ofiarą jest skomplikowana i wymaga szczegółowego odtworzenia w trakcie opracowywania ekspertyzy.

Jednym z przejawów stalkingu jest tzw. cyberstalking, czyli zadrażnianie ofiary smsami, e-mailami, rozsyłanie e-maili z jej konta, podszywanie się pod nią na czatach internetowych, rozpowszechnianie jej zdjęć, a także wykorzystywanie jej wizerunku lub innych danych osobowych. Bliska temu zjawisku jest też tzw. cyberprzemoc (inaczej agresja elektroniczna), czyli stosowanie przemocy w postaci prześladowania, nękania, zastraszania i wyśmiewania się z ofiary przy użyciu narzędzi komunikacji elektronicznej, takich jak internet (poczta elektroniczna, portale społecznościowe, fora dyskusyjne) oraz

telefon komórkowy (Wojtasik, 2013). Dotychczas w naszym prawie karnym nie zawarto przepisu, który bezpośrednio dotyczyłby cyberprzemocy, co nie oznacza jednak całkowitej bezkarności osoby, która dopuszcza się takiego czynu. Warto zwrócić uwagę na kilka przepisów kodeksu karnego, które obejmują te zachowania, np. art. 190 (groźba karalna), art. 212 (zniesławienie), art. 216 (zniewaga), art. 265 (przestępstwa przeciwko ochronie informacji) czy też wspomniany już art. 190a. W związku z tym, iż te zjawiska w ostatnich latach coraz bardziej się rozpowszechniają, w Zakładzie Psychologii Sądowej IES realizowany jest program badawczy na temat psychologicznych skutków cyberprzemocy. Ponieważ zjawisko to znacznie częściej dotyczy osób młodych, podjęto też badania nad czynnikami ryzyka samobójstwa wśród dzieci i młodzieży. Celem tych badań jest również wyodrębnienie czynników ochronnych, czyli takich, które w konkretnych przypadkach mogły zapobiec zamachom samobójczym (Haś, Rajtar, 2013).

O jeszcze innych okolicznościach znęcania się, które może doprowadzić do samobójstwa, mowa jest w kodeksie pracy w art. 92 § 2–3. Zdefiniowano tam, na czym polega mobbing w zakładzie pracy, określając to zjawisko jako działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciw pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii go lub zastraszaniu mającym na celu poniżenie lub ośmieszenie, izolowanie go z zespołu. Stwierdzenie mobbingu oraz jego skutków w postaci np. utraty zdrowia daje możliwość dochodzenia ze strony pokrzywdzonego pracownika lub jego rodziny zadośćuczynienia finansowego od pracodawcy. Rozważa się też, czy sprawca mobbingu powinien ponieść odpowiedzialność karną np. za znęcanie się nad osobą pozostającą w stosunku zależności, a więc za czyn spełniający warunki opisane w art. 207 k.k. Również sprawy obejmujące te problemy były przedmiotem ekspertyz sądowych opracowywanych w ostatnich latach w Zakładzie Psychologii Sądowej IES.

3.7 Profilowanie nieznanego sprawcy

Wśród ekspertyz psychologicznych zlecanych na potrzeby procesu karnego w dalszym ciągu znajduje się też profilowanie nieznanego sprawcy poważnych przestępstw. Zainteresowani są nim głównie prokuratorzy oraz policja. Wzrost liczby policyjnych wydziałów zwanych „Archiwami X”, które zajmują się nierozwiązanymi sprawami zabójstw sprzed wielu lat, także przyczynia się do zwiększonych oczekiwań dotyczących określania sylwetek psychologicznych ich sprawców. Śledczy z tych wydziałów, oprócz wykorzystania nowych metod badań kryminalistycznych, toksykologicznych i genetycznych, które nie były dostępne w czasie popełnienia zbrodni, liczą także na możliwość uzyskania psychologicznych

wskazówek pozwalających na zawężenie kręgu osób podejrzanych.

4. Podsumowanie

Z powyższych rozważań wynika, że zakres współpracy biegłego psychologa z organami wymiaru sprawiedliwości systematycznie się rozszerza, a jakość opinii staje się coraz bardziej weryfikowalna. Wpływa na to przede wszystkim rozwój psychologii jako nauki, co skutkuje np. wprowadzaniem nowych narzędzi badawczych, ulepszaniem dotychczasowych metod, opracowywaniem kryteriów oceny opinii psychologicznej, zwiększaniem się wiedzy o mechanizmach funkcjonowania sprawców przestępstw i ich ofiar oraz o czynnikach ryzyka wystąpienia przemocy fizycznej i seksualnej. Nowe problemy, które pojawiają się obecnie w sprawach cywilnych i karnych, do rozwiązania których mogą być przydatne wiadomości specjalne z zakresu psychologii, są też związane z ogólnymi przemianami społecznymi (np. w strukturze i funkcjonowaniu rodziny) oraz rozwojem i rozpowszechnieniem nowych form komunikacji interpersonalnej (internet, telefonia komórkowa, powszechność rejestracji audiowizualnej). Rozwiązanie niektórych problemów wymaga uregulowań prawnych (np. kwestia ujawniania nieprzetworzonych, surowych wyników badań osobom zaangażowanym w proces sądowy); w rozwiązaniu innych przydatna może być bardziej skuteczna popularyzacja wiedzy psychologicznej wśród prawników, jak i znajomość nowych rozwiązań prawnych wśród psychologów.